

Ungerma, Šimon

Konstrukce honosných velkomoravských opasků

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. M, Řada archeologická. 2002, vol. 51, iss. M7, pp. [93]-121

ISBN 80-210-2972-2

ISSN 1211-6327

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/113828>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ŠIMON UNGERMAN

KONSTRUKCE HONOSNÝCH VELKOMORAVSKÝCH OPASKŮ¹

Úvod

Pod označením „honosné opaskové garnitury“ rozumím v této studii všechny velkomoravské opasky, jejichž kovové součásti byly zhotoveny z pozlaceného bronzu, stříbrného plechu apod. a při jejichž výzdobě byly použity náročné šperkařské techniky, např. filigrán, granulace, vrubořez, niello, skleněné či polodrahokamové vložky apod. (KLANICA 1974, 4–6)²; na jejich rubních stranách se často vyskytují figurální zobrazení nebo vegetabilní motivy, nicméně tento znak nemusí být nutně přítomen. Mezi honosnými a prostými přezkami a nákončími, které jsou vyrobeny pouze z bronzu nebo ze železa, není žádná jasná hranice, ale spíše plynulý přechod. Proto u méně zdobených exemplářů může být řazení mezi honosné opasky poněkud sporné nebo subjektivní. Např. z hrobu 190/50 ve Starém Městě „Na Valách“ pochází dvě nákončí zhotovená pouze z bronzu, jedno je zdobeno vegetabilním motivem a druhé nese neumělý obraz ptáka uvnitř klikatky (HRUBÝ 1955, 491, obr. 35: 13). Při striktním uplatnění dvou výše uvedených kritérií (drahocenný materiál a náročný způsob výzdoby) by už do skupiny honosných nákončí nepatřila, ale není vyloučeno, že i tato nákončí byla původně pozlacena.

Honosná opasková kování vždy přitahují pozornost laické veřejnosti, nesmějí chybět na žádné výstavě o dějinách a kultuře Velké Moravy. Fotografie bohatě zdobených nákončí plní v hojné míře i vědecké publikace, ale při podrobnějším pohledu se jen stěží ubráníme dojmu, že stav vědomostí o nich je neuspokojivý,

1 Studie se opírá o některé výsledky diplomové práce autora (UNGERMAN 1999).

2 Bez odborné analýzy použitých technologií musíme brát názvy některých technik s rezervou, neboť se jimi někdy vyjadřuje spíše charakter výsledné výzdoby než fakt, že daná technika byla opravdu aplikována. Např. místo pravého filigránu a granulace se občas používaly takové postupy, které měly efekt těchto technik jen napodobit: K. Benda (1966b, 60, 63) uvádí, že „granulace“ na lící straně nákončí z mikulčického hrobu II/100 je výsledkem odlévání.

jako by se bádání spokojilo se závěry, které byly – v podstatě bez hlubší analýzy – napsány před třiceti lety. Je velkým dluhem naší archeologie, že tak významné předměty velkomoravské materiální kultury zatím nebyly komplexně zpracovány. Asi i proto byly dosud zveřejněné studie zaměřeny spíše uměleckohistoricky, zabývaly se datováním garnitur (nebo izolovaně jen některých jejich částí), proveniencí výrobních technik, původem a významem výzdobných motivů, rozbořem figurálních aj. zobrazení na nákončích (hlavně tzv. orantů) apod. (HRUBÝ 1955, 196–203; POULÍK 1957, 309–316; 1963, 39–49; 1968–70; 1970; 1973; 1975, 63–86; 1985, 26–32; BENDA 1966a, 12–16; 1966b; 1973; DEKAN 1976, 131–132, 168–172; DENKSTEIN 1961; KLANICA 1970; 1996, zvl. 102; HOŠEK 1965; CAPELLE 1968, 229–233; STAŇA 1984, 220). Z tohoto důvodu jsem se snažil věnovat i otázkám dosud opomíjeným, např. kdo byli lidé, kteří tyto honosné opasky nosili (resp. byli s nimi pohřbeni), jaké bylo jejich pohlaví a věk, jaká byla poloha těchto hrobů na pohřebištích vzhledem ke kostelům, jaké další milodary v nich byly nalezeny. Zabýval jsem se i tím, jestli měla zobrazení na nákončích nějaký magický význam a jakým způsobem honosné opasky vyjadřovaly vysoké společenské postavení svých majitelů (UNGERMAN 2001b).

V předkládané studii se zaměřuji zase na otázky, které souvisejí především s rozměry, složením a konstrukcí honosných opasků. Budu se snažit zjistit, jestli konstrukční znaky umožňují usuzovat např. na provenienci garnitur nebo zda měly sociální význam. Některými z těchto otázek se hlouběji zabýval zatím jen K. Wachowski (1992, 47–56). Jeho práce obsahuje bezesporu užitečné podněty, ale někdy jsou jeho postupy z metodologického hlediska přinejmenším sporné. K. Wachowski se v první řadě zaměřil na vypracování podrobné typologie, určité typy a varianty jsou však zastoupeny jen jediným exemplářem – v takovém případě se zjevně o žádný typ v pravém slova smyslu nejedná. Ještě podstatnější je, že jeho „typy“ jsou většinou ideálními garniturami, které ve skutečnosti nikdy nebyly nalezeny. Jinak řečeno: všechny součásti, které by měly tvořit daný typ garnitury, nebyly nikdy objeveny pohromadě, takže si lze představit, že by bylo možné je sestavit i poněkud odlišným způsobem. Otázkou je také to, zda má smysl do jedné typologie řadit karolinské nálezy ze západní Evropy, Skandinávie, Chorvatska a spolu s nimi i velkomoravské garnitury, které jsou většinou domácími výrobky, i když se bezpochyby karolinskými předlohami v mnoha ohledech inspirovaly.

V této studii zpracovávám pouze nálezy z Moravy, stranou ponechávám honosná kování z Čech, která jsou karolinskými importy a navíc tvořila součást pásů k nošení mečů (WACHOWSKI 1992, 11–28; srov. PROFANTOVÁ 1997). Všechny garnitury popisuji stručně v katalogu na konci práce, kde zmiňuji i náleзовé okolnosti a odkazy na literaturu, proto při každé zmínce o daném nálezů již příslušnou literaturu necituji, jen v případě potřeby odkazuji např. na konkrétní tvrzení, obrázek apod.³ Všímám si pouze těch nálezů, u nichž je

³ Některé hroby z Mikulčic nebyly dosud publikovány, ani můj soupis nálezů samozřejmě není regulérní publikací, jde pouze o předběžné shrnutí údajů obsažených v dokumentaci

zřejmě nebo alespoň velmi pravděpodobné, že tvořily součást opaskových garnitur. Tuto funkci totiž plnila jen menší část přezek, průvleček a nákončí, ať již jsou v luxusním nebo jednoduchém provedení. Většina nalezených exemplářů tvořila součást řemínků k upevnění ostruh nebo řemínků ovazovaných kolem lýtek⁴. Tyto garnitury se od opaskových odlišují jednak svou polohou u kostry (nacházejí se u chodidel resp. u kolen), ale také tím, že je tvoří vždy dvojice identických přezek s průvlečkami a nákončími. Šířka nákončí – a tím pádem i příslušných kožených řemínků – nemá pro jejich rozlišení od opaskových kování žádný význam, neboť tyto řemínky nemusely být nutně užší než opaskové řemeny (viz níže).

Honosné opaskové garnitury pocházejí takřka výhradně z hrobů. U málo početných nálezů ze sídlištních objektů a vrstev lze jen vzácně s jistotou určit, jakou funkci plnily. Jakkoliv jsou nálezové okolnosti důležité pro určení funkce přezek a nákončí, nemůže být jejich poloha u kostry v oblasti pánve jediným kritériem pro identifikaci součástí opaskových garnitur. Registrujeme několik hrobových celků, u nichž je zjevné, že pohřbený jedinec neměl opasek na sobě, ale tento mu byl do hrobu pouze přiložen. Např. v hrobě 223/51 ve Starém Městě „Na Valách“ byl opasek s pozlacenou přezkou a nákončím omotán kolem meče a spolu s ním byl pak meč uložen k pravé ruce mrtvého⁵. V hrobě 22 v Modré se zase všechna opasková kování nacházela v tmavém pruhu vně pravého stehna pohřbeného muže. Jinou polohu mělo honosné nákončí v hrobě 96/AZ ve Starém Městě – leželo spolu s přezkou na klíčních kostech mužské kostry. V. Hrubý (1955, 89) se domníval, že přezka snad patřila k „úpravě šatu, případně ozdobě účesu stužkou nebo řemínkem“. To je však u muže málo pravděpodobné, přezka je také relativně velká. Navržený výklad se nehodí ani pro nákončí, jež evidentně k opasku patřilo. I v mikulčickém hrobě III/390⁶ byly všechny součásti honosné garnitury (do níž patřilo známé nákončí s orantem) nalezeny mezi lebkou a levým ramenem. Stejně tak nejsou vzácné průměrně

z výzkumů AÚ ČSAV v Brně, která je uložena v archívu pracoviště v Mikulčicích (za možnost nahlédnout do této dokumentace děkuji doc. PhDr. P. Kouřilovi, CSc. a PhDr. L. Poláčkovi, CSc.).

- 4 V našem prostředí nacházíme kovové součásti „lýtkových“ či „podkolenních“ řemínků pouze v mužských a chlapeckých hrobech (WACHOWSKI 1992, 45). Naopak ve franské říši byly typické pro ženský кроj a existovalo u nich několik různých způsobů vázání. Některá kování těchto řemínků bývala často nákladně zdobená, a to především ta, která byla při běžném nošení viditelná, zatímco nezdobená zůstávala skryta pod sukni (CLAUSS 1976, 59; 1976/77). Podobná vázání či řemínky – opět v několika variantách – nosili v západní Evropě i muži, což je sice hojně doloženo ikonograficky (HUBERT – PORCHER – VOLBACH 1969, 142, 147, 151, 154, 169 aj.), ale archeologicky jen minimálně, neboť mužské řemínky žádnými kováními opatřeny nebyly (srov. FREMERSDORF 1941/42, 136, Taf. 49B).
- 5 V západní Evropě se v 7. a 8. století meče často ukládaly do bojovníckých hrobů stejným způsobem (MENGHIN 1994, 21; MOOSBRUGGER-LEU 1971, Band A, 109, 165).
- 6 U mikulčických hrobů takto zkráceně zapisují číslo hrobu a číslo kostela, u něhož byl hrob nalezen (srov. úvodní poznámku ke katalogu).

nebo chudě vybavené pohřby s železným nákončím u hlavy nebo v jiné neobvyklé poloze (např. hrob 25/LŠ z Břeclavi-Pohanska, DOSTÁL 1981, 46). Vzhledem k tomu, že uložení (smotaného?) opasku na horní části hrudi, na krku nebo u hlavy zemřelého se opakuje vícekrát, šlo patrně o určitý zvyk v rámci pohřebního ritu, ale jeho konkrétní význam sotva kdy zjistíme⁷.

Skladba opaskových garnitur a problém jejich druhotného sestavování

Luxusní opasky se skládaly v podstatě jen ze tří částí, a to z koženého řemene, přezky a nákončí. Pokud odhlédneme od záponek ve tvaru ptáčků, které vlastně plní funkci trnů přezek, žádné další typy kování se v honosných garniturách neobjevují. Zcela ojedinělá jsou v tomto ohledu tři helmovitá kování, která zdobila opasek chlapce z hrobu II/100 v Mikulčicích. Při pokusu o rekonstrukci tohoto pásu je J. Poulík (1975, 67, obr. 19) rozmístil na řemen ve větších vzájemných odstupech, ale fotografie nálezkové situace ukazuje, že všechna tři kování ležela v hrobě těsně u sebe na jednom místě (POULÍK 1957, 339, obr. 90).

Honosné opasky většinou nebyly opatřovány průvlečkami, což je rozdíl oproti řemínkům k upevnění ostruh či ovazovaných kolem lýtek, kde se průvlečky objevují takřka pravidelně, zvláště u náročněji provedených souprav (např. KALOUSEK 1971, 121; POULÍK 1963, tab. XVIII: 1, tab. XX: 6). Absenci průvleček u honosných opasků je možné vysvětlit tím, že nebylo potřeba, aby konec řemene s nákončím zůstal ve vodorovné poloze, naopak měl volně viset dolů. I figurální výzdoba nákončí byla komponována pro tuto polohu, kdy je rovná část nákončí s nýty nahore a zaoblená část dole (srov. nákončí s ptáčkem z hrobu 190/50 ve Starém Městě: HRUBÝ 1955, 491, obr. 35: 13).

Existují celkem čtyři honosné opasky, které jsou průvlečkami opatřeny, ale ve všech případech to lze připsat na vrub vzájemné nesourodosti jednotlivých kování. V hrobě 253 na Pohansku u Břeclavi bylo nalezeno nákončí z pozlaceného bronzu zdobené emailem a dále železná přezka s nezvykle širokým trnem a průvlečkou. Na první pohled je patrná odlišnost obou součástí opasku, které ani netvoří garnituru ve vlastním slova smyslu. Zatímco u „skutečných“ honosných opaskových garnitur byly při výrobě přezky i nákončí použity tytéž materiály, výzdobné techniky i vzory, v případě hrobu 253 z Pohanska majitel pásu zkombinoval importované karolinské nákončí, navíc patrně přenesené z kování koňského postroje nebo sedla⁸, a prostou železnou přezku. Stejným způsobem

⁷ I u hrobů, kde je opasek zdánlivě v „normální“ poloze, je možné odhalit jeho dodatečné přiložení: klerikovi pohřbenému v kostele ve francouzském St. Quentin položili složený opasek na pánev až poté, co bylo jeho tělo zabaleno do plátna (FRANCE-LANLORD 1961, 413, 420).

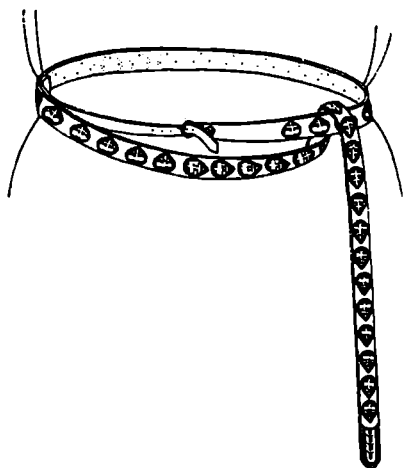
⁸ Podle E. Wamerse, který o nákončí napsal: „Das Riemenende hat einen Emailinsatz, der genau einigen Rechteckfibeln des mittleren Drittels des 9. Jhs. entspricht. (...) Da Email meines Wissens im 9. Jh. nicht östlich des Karolingerreiches (abgesehen von Byzanz) hergestellt wurde, ist es wohl ein Importstück. Ansonsten ist die Unterscheidung zwischen Im-

byl sestaven i opasek z hrobu III/433 v Mikulčicích, odkud pochází bronzová přezka opatřená průvlečkou a zdobená vrubořezem; naproti tomu obě nákončí z tohoto hrobu jsou ze stříbra a i stylově se od přezky liší. Zvláštní je vůbec samotný fakt, že k opasku patřilo nikoliv jedno, ale dvě nákončí různé velikosti. Větší nákončí se stromem života na rubní straně muselo být umístěno na konci řemene, který se provlékal přezkou, funkce druhého menšího nákončí s obráceně zasazenou gemou je nejasná. Ještě záhadnější je původní vzhled opaskové garnitury z hrobu 22 v Modré, odkud pochází celkem početný, ale jinak značně nesourodý soubor opaskových kování. Tvořila ho dokonce tři nákončí, jedno železné a dvě z pozlaceného bronzu, jenže k těmto dvěma nákončím chybí odpovídající přezka, opět tedy nejde o garnituru v pravém slova smyslu. Dále zde byla jedna přezka s trnem, doplněná průvlečkou; otázkou pak je, k čemu sloužily tři železné záponky srdcovitého tvaru, když zde chybí přezka bez trnu. Na základě množství kování bychom mohli usuzovat, že v hrobě byly opasky celkem dva, z nichž jeden se zapínal přezkou s trnem a druhý pomocí záponek (za předpokladu, že rámeček příslušné přezky se rozpadl a nebyl výzkumem zachycen). Čtvrtá opasková garnitura s průvlečkou byla nalezena v hrobě 580 uvnitř mikulčické baziliky. Nákončí s liliovým křížem a přezka jsou zhotoveny z pozlaceného stříbra, zatímco průvlečka je z pozlaceného bronzu. Z. Klanica (1994, 31) soudí, že průvlečka „byla zjevně motivem liliového kříže opatřena až dodatečně. Původně asi nepatřila ke garnituře vyrobené (jak lze uvažovat podle nákončí) výrazně složitější technikou.“ Majitel garnitury měl nepochybně snahu nově přidanou průvlečku do garnitury začlenit, což ale prozrazuje, že i původně zde nějaká průvlečka byla. Některé z těchto i níže uvedených případů druhotného sestavování nebo doplňování garnitur ukazují, že ztráta nebo poškození některého z kování nepatřily ke vzácným jevům. To by zase implikovalo buď poměrně časté nošení honosných pásů (že tedy nešlo o ryze slavnostní nebo symbolické předměty) nebo jejich dlouhodobé užívání (coby součást rodinného dědictví?), jak to v jiných souvislostech naznačil už J. Poulík (1957, 316).

Vedle již zmíněných druhotně sestavených garnitur známe ještě dvě další ze Starého Města „Na Valách“, u nichž už sice průvlečky chybějí, ale jsou pozoruhodné jiným způsobem: tyto opasky totiž byly nefunkční, nedaly se zapnout. První pochází z hrobu 96/AZ. Pokud je mi známo, nikdo se zatím nepozastavil nad skutečností, že bronzová přezka nalezená v tomto hrobě spolu s bohatě zdobeným nákončím je příliš malá, její délka činí pouhých 41 mm. Pokud je tento údaj správný, přezkou by prošlo nákončí max. 24 mm široké, ale nikoliv nákončí o šířce 50 mm, které bylo v hrobě opravdu nalezeno. Velmi podobná je v tomto smyslu opasková garnitura z hrobu 41/58. V něm byl pohřben muž, u jehož lebky leželo menší železné nákončí a neúplná bronzová přezka. Při pohledu na oba předměty je ihned zřejmé, že ani v tomto případě se nákončí ne-

port und einheimischer Produktion sehr schwierig. Das Riemenende ist m. M. n. übrigens ein Sattel- oder Zaumzeugbeschlag.“ (dopis E. Wamerse z 28. 11. 1998; tímto děkuji Mgr. J. Macháčkovi, PhD., že mi dopis zpřístupnil). K provenienci a datování nákončí viz BENDA 1966a, 15; CAPELLE 1968, 229; DOSTÁL 1994, 14, 17.

dalo přezkou protáhnout (HOCHMANOVÁ-VÁVROVÁ 1962, 221, tab. XIX: 8, 9). Nákončí z tohoto opasku sice zdaleka nebylo tak bohatě zdobené jako nákončí z hrobu 96/AZ, nicméně i v tomto případě byl opasek sestaven až druhotně z různých, původně k sobě nepatřících součástí⁹ (zajímavá je také opakující se poloha opaskových kování v blízkosti hlavy pohřbeného).

Obr. 1. Rekonstrukce staromaďarského opasku z lokality Jánosszálás, jehož hlavní řemen s nákončím nelze protáhnout přezkou (podle I. Dienes).

vodorovně a jeho nákončí se provléklo za tu část řemene, která vychází z přezky. Z tohoto místa visela koncová část hlavního řemene s nákončím volně dolů (obr. 1)¹⁰. Je možné, že i opasek z hrobu 96/AZ měl takovou konstrukci, čemuž by nasvědčovalo relativně pozdní datování nákončí a vztah výzdoby na jeho rubní straně k výrobkům staromaďarského uměleckého řemesla (HRUBÝ 1955, 199; CAPELLE 1968, 231; jinak DEKAN 1976, 170). Toto ovlivnění bychom mohli připsat na vrub osobnímu kontaktu Moravanů s Maďary, který je doložen i jinak (TŘEŠTÍK 1987, 33). Uvedená interpretace je velmi lákavá, nicméně je nutno přiznat, že není jedinou, která připadá v úvahu. U opasku z hrobu 41/58 je méně pravděpodobná, i když vyloučit ji samozřejmě nemůžeme. Zjevně ale nebyl prestižním opaskem se symbolickou funkcí, kterou opravdové luxusní pásy

Problém nefunkčních garnitur lze řešit dvěma způsoby. Překvapivě snadnou odpověď na otázku, jak zapnout opasek, když se nákončí přezkou nedá protáhnout, poskytuje I. Dienes (1959, 157). Popisuje zvláštní typ kočovnického opasku, který nosili mj. i Maďari v době svého příchodu do Karpatké kotliny. Jde o dlouhý pás hustě pobitý kovánkami kapkovitého či srdcovitého tvaru, která jsou – stejně jako nákončí – mnohem širší než relativně drobná přezka. Díky zachovaným zbytkům řemenů z hrobů se podařilo princip zapínání spolehlivě rekonstruovat. Opasek byl totiž „rozdvojený“: zhruba uprostřed délky byl k vnitřní straně „hlavního“ řemene s kovánkami připevněn druhý řemen, podstatně užší, který se dal přezkou pohodlně protáhnout a zapnout. Hlavní řemen s kovánkami pak při pohledu zepředu probíhal

⁹ Podobných garnitur by se při podrobném zkoumání dalo najít určitě více, viz např. opasek z hrobu 189 v Čakajovcích, jehož nákončí o šířce 3,2 cm zjevně neprojde přezkou, která má vnitřní průměr rámečku necelé 2 cm (REJHOLCOVÁ 1995, 21, tab. XXXV: 13, 16).

¹⁰ Podle I. Dienes (1959, 158) je pravděpodobně možné identifikovat tento typ pásu s tzv. „bulharským opaskem“, o němž mluví byzantské prameny, a který měl – stejně jako opasky v jiných částech raně středověké Evropy – symbolický a magický význam. „S jejich předáváním byly asi spojeny zvláštní „pohanské“ obřady, protože řecké duchovenstvo se odmítalo ceremoniálů zúčastňovat“ (KLANICA 1986, 204).

určitě měly; šlo o prostý opasek, jehož majitel nemusel být nijak společensky významný. Hypotéza o nošení „maďarského“ či „bulharského“ pásu také nemůže vysvětlit všechny případy nefunkčních opasků, které jsou vzácně doloženy např. i mezi tzv. vícedílnými garniturami z konce 6. a ze 7. století (BARKÓCZI 1968, 299; NEUFFER 1972, 46). Navíc ani není jisté, kdy k sestavení opasku došlo, tj. jestli ho pochovaný nosil již během svého života, nebo jestli byl zhotoven pouze proto, aby plnil funkci hrobového milodaru. Pro tuto druhou hypotézu, tedy opasek zhotovený čistě k funerálním účelům, jakoby mluvila i samotná poloha opasků, které pohřbení neměli připjaté na sobě, ale pozůstali jim je vložili do hrobu.

Na avarských pohřebištích v Karpatské kotlině se také vzácně objeví hroby, kde neobvyklá poloha opasku (tj. jinde než v pánevní oblasti) koresponduje s jeho nefunkční konstrukcí. Např. muž z hrobu 439 v Nových Zámkoch měl kromě železné přezky na pánvi ještě smotaný pás s garniturou litých kování uložený u nohou. Přezka z této garnitury měla ulomený trn, místo něj byl do rámečku provizorně upevněn kus bronzového drátu, přičemž je zřejmé, že takto upravená přezka by při normálním používání příliš dlouho nevydržela (ČILINSKÁ 1966, 86, 126). Z hrobu 542 v Allatyán zase pochází olověná opasková garnitura, jejíž hlavní nákončí neprojde rámečkem přezky, která navíc nikdy neměla trn. Opasek se nenacházel v obvyklé poloze kolem beder, ale ležel svinutý či přeložený vlevo od pánve. I. Kovrig (1963, 155) připouští, že tento pás nemusel být nikdy nošen a byl zhotoven pouze za účelem uložení do hrobu. Nešlo by prý o nic neobvyklého, neboť z avarských pohřebišť jsou známy nálezy podobného druhu, např. čistě funerální keramika, která se vzhledem k mizivé kvalitě výpalu také nehodila k praktickému použití. Je zde ale otázka, proč by pozůstali dávali zhotovit opasek až po smrti daného člověka, proč by mu ho dávali do hrobu, když ho předtím nenosil a opasek tedy nebyl jeho vlastnictvím. Snad bychom to mohli vysvětlit tím, že opasek danému člověku za života patřil, ale pozůstali jej záměrně upravili, aby se již nosit nedal. Podobné zásahy nebyly u Avarů zdaleka výjimečné, častěji byl ale opasek poškozen jiným způsobem, třeba odřezáním přezky. Analogickým opatřením je odstraňování knoflíků u oděvu, v němž je nebožtík ukládán do hrobu, což bylo ještě donedávna zvykem na maďarském venkově. Podle G. Lászla (1955, 262) to bylo motivováno strachem z revenantů. Romové na východním Slovensku dodnes pochovávají své mrtvé bez bot, nebo jim dávají boty bez tkaniček, což zdůvodňují mj. tím, aby se mrtvý nevracel zpět (MANN 1993, 82). Snad by se tento motiv dal předpokládat i u nefunkčních opasků ze Starého Města, kdy po smrti člověka podezřelého z revenantismu pozůstali nahradili přezku na jeho opasku jinou menší přezkou, aby se nákončí jejím rámečkem nedalo protáhnout (nebo analogicky mohli vyměnit nákončí).

Způsoby zapínání

U velkomoravských honosných opasků se vyskytují dva druhy přezek, které se poněkud liší způsobem zapínání. Kromě „klasických“ přezek opatřených tr-

nem se používaly přezky bez trnů, které se zapínaly pomocí záponek¹¹ ve tvaru ptáčků¹². Záponky se objevují jak v podobě jednotlivých ptáčků, tak i jejich dvojic. Počet záponek v jedné garnituře činí jeden, dva nebo tři kusy, přičemž tyto tři frekvence jsou zhruba rovnoměrně zastoupeny, pokud tak můžeme soudit z relativně malého počtu garnitur. Když se opasek zapne, jeden či dva výstupky záponek (tj. zobáky ptáků) se zaklesnou o rámeček přezky, a ta už pochopitelně nemusí mít trn. Kromě absence trnu se přezky opasků zapínaných pomocí záponek nijak výrazně neliší od honosných přezek s klasickou konstrukcí.

Tento zvláštní způsob zapínání je charakteristický pro Mikulčice, odkud je v současné době známo celkem sedm garnitur (nebo jejich pozůstatků), které jej používají. Celkem pět z nich pochází z hrobů kolem baziliky (hroby 240, 295, 360, 390, 437), po jedné známe od 2. kostela (hrob 100) a od 6. kostela (hrob 50). Jediný honosný opasek s ptáčkovitou záponkou mimo mikulčické hradiště pochází z hrobu 13 z Pohanska u Břeclavi. Z. Klanica (1970, 74) vyslovil názor, že tato garnitura je výrobkem stejných dílen, které zhotovily i garnituru z tzv. hrobu III/240 v Mikulčicích. Ptáčkovitá záponka z Pohanska se však svým tvarem od mikulčických exemplářů poněkud liší, také přezka má relativně široký rámeček zdobený pukličkami, což z Mikulčic neznáme. Nákončí zase na rubní straně nese figurální zobrazení, jehož smysl nedokážeme určit, každopádně se ale zcela vymyká ze skupiny mikulčických orantů (další odlišnosti viz níže). U garnitury z Pohanska jde tedy nejspíše jen o určité ovlivnění či inspiraci, kdy si její majitel dal místním řemeslníkem zhotovit opasek podle „mikulčické módy“.

Ptáčkovité záponky se používaly výhradně u luxusních pásů, skoro nikdy u prostých bronzových či železných garnitur, dosud se také nevyskytly u opasků nalezených v hrobech se zbraněmi. Z hrobu 310 v Dolních Věstonicích „Na Pískách“ sice pochází bronzová záponka ve tvaru dvojice ptáčků, ale její funkce je nejasná, neboť ležela u lebky a pohřbený muž měl v pase prostou železnou přezku s trnem (POULÍK 1948–50, 81, obr. 40, 164; 1963, 46). Jediné funkční použití tohoto druhu záponek v opaskové garnituře, při jejíž výrobě nebyly použity drahé kovy, je známo z hrobu 156/49 ve Starém Městě „Na Valách“ (HRUBÝ 1955, 198, obr. 36, 440). Zde záponky patřily k opasku o šířce asi 8 cm, což je v našem prostředí naprostý unikát (viz níže). Také příslušné nákončí ve tvaru válečku je neobvyklé. Dva páry záponek z této garnitury se od mikulčických liší svou jednoduchostí: jde vlastně jen o trojúhelníkovité bronzové plíšky se zobáčkem pro zaklesnutí za přezku, každá záponka je dvěma nýtky

¹¹ Takto POULÍK 1957, 316; jinde je nazývá „zápinkami“, zatímco přezce bez trnu říká „průvlečka“ (POULÍK 1975, 66). V. Hrubý (1955, 190) ještě dříve označil přezku bez trnu jako „záponku“. Aby se předešlo nedorozumění, v těchto významech nebudu oba posledně uvedené termíny používat.

¹² I. Heindel (1990, 27) soudí, že exemplář z hrobu 13 z Pohanska u Břeclavi má tvar hmyzu, což zjevně neodpovídá realitě, neboť jasně rozeznáme ptačí hlavičku, křídla, ocas a peří na hřbetě (KALOUSEK 1971, 33, obr. 13: 2a).

přípevněna k řemenu. I takto prosté záponky J. Poulík (1963, 46) označuje za stylizované ptáčky.

Genezí tohoto způsobu zapínání se nikdo zatím podrobně nezabýval, J. Poulík nejprve zmínil jeho používání v okruhu památek tzv. köttlašského typu z 2. poloviny 9. století¹³, později datoval používání ptáčkovitých záponek do 1. poloviny 9. století (POULÍK 1963, 47; 1975, 66), ale pouze na základě faktu, že některé z nich se vyskytují v garniturách řazených do tzv. blatnicko-mikulčického horizontu. Patrně se používaly delší dobu, neboť jsou také součástí garnitury z mikulčického hrobu III/390, odkud pochází nákončí s orantem v „typicky podunajském oděvu“, jehož výroba je řazena do 2. poloviny 9. století (POULÍK 1968–70, 141), resp. do doby kolem roku 870 (SCHULZE-DÖRRLAMM 1993, 572). B. Dostál (1966, 66) považoval záponky za chronologicky necitlivé. V. Hrubý (1955, 191) datoval staroměstský hrob 156/49 do 1. čtvrtiny 9. století, ovšem jen na základě celkového charakteru výbavy. K zapínání pomocí záponek neznal přesné analogie, uváděl je do vývojové souvislosti s římsko-provinciálními přezkami se dvěma trny (o nich nověji např. MADYDA-LEGUTKO 1990), což je vzhledem k velké časové vzdálenosti nutno odmitnout. Je možné, že záponky (ať už jednoduché, nebo ve tvaru ptáčků) představují jakési originální řešení zapínání, které vzniklo v domácím prostředí a po zániku Velké Moravy zase upadlo v zapomnění.

Oproti sedmi garniturám s ptáčky známe z Mikulčic pouhé tři honosné garnitury, které se zapínaly pomocí přezky s trnem (hroby III/433, III/580, VI/70). Jelikož garnitura z hrobu III/433 byla druhotně sestavena (viz výše), mohlo při výměně přezky dojít i k úpravě zapínání. To je doloženo u přezky z hrobu VI/50, která má v destičce výřez, v němž byl původně trn; z toho je zřejmé, že při výrobě tohoto opasku se nepočítalo se zapínáním pomocí ptáčkovitých záponek, ale tyto byly do garnitury začleněny až po poškození nebo ztrátě trnu přezky. Méně komplikovaně postupoval majitel přezky z hrobu VI/70, do níž byl po ztrátě původního trnu z bronzu vmontován nový trn železný. Také valná většina honosných opasků nalezených mimo Mikulčice obsahuje přezky s trnem. Konkrétně pocházejí z těchto hrobových celků: Břeclav-Pohansko, hrob 253; Rajhradice, hrob 323; Staré Město, hroby 96/AZ, 126/49, 223/51; s určitou rezervou by se sem dal počítat i hrob 22 z Modré (funkce záponek je zde nejasná – viz výše).

Přípeňování opaskových kování k řemenům

Takřka u všech honosných nákončí byl konec řemene vložen do týlové části nákončí a přinýtován. Nákončí odlitá z bronzu mají v týlu jakýsi pravidelný zářez (KALOUSEK 1971, 33, obr. 13: 3a). Nákončí ze stříbrného plechu jsou celá dutá, takže nevíme, jestli řemen vyplňoval celý dutý prostor, nebo jestli se do nákončí zasunul jen v týlové části. Na lící straně v týlu nákončí je v řadě uspo-

¹³ Jako příklad zmiňuje „nálezy z Hohenbergu“ (POULÍK 1957, 316), kde ale žádné takové záponky nalezeny nebyly a navíc je tato garnitura mnohem starší (viz např. DAIM 1996).

řádáno tři až sedm nýtů, jejichž hlavičky jsou často podloženy perlovcovým drátkem. U nákončí se stromem života z mikulčického hrobu III/433 jsou ze sedmi nýtů pravé jen čtyři, u ostatních tří se jedná o tzv. „pseudonýty“, kdy je v týlu nákončí přítomna pouze hlavička nýtu. Sedm nýtů zjevně k připevnění nákončí na řemen potřeba nebylo, ale hlavičky „pseudonýtů“ zde byly umístěny z kompozičních důvodů, neboť výrobce pracoval s určitou číselnou symbolikou (KLANICA 1970). U nákončí s pěti nýty bývají všechny nýty skutečné, výjimkou je nákončí z hrobu 13 z Pohanska u Břeclavi, které je opatřeno dvěma „pseudonýty“. Zcela osobitě je ztvárněna týlová část nákončí z hrobu 96/AZ ve Starém Městě, kde je umístěno celkem 25 nýtových hlaviček, ale skutečným nýtům patří jen tři z nich.

Dvě nákončí mají v týlu jakýsi schodek, do něhož se vložil konec řemene, z druhé strany se umístil kovový plíšek a vše se snýtovalo dohromady. Plíšek zde byl proto, aby nedošlo k vytržení hlaviček nýtů skrz řemen (srov. GUSSMANN 1994, 116). Tento způsob připevnění na řemen je použit u nákončí z hrobu 323 v Rajhradcích, u něhož si Č. Staňa (1984, 222) nebyl jist, zda je karolinským importem nebo výrobkem domácích dílen. Stejný princip upevnění vidíme i na nákončí nalezeném v nadloží objektu 1 v poloze Lesní školka na Pohansku u Břeclavi (DOSTÁL 1970, 42). Jelikož B. Dostál (1993, 64) nepochybuje o jeho karolinském původu, je tato varianta nanejvýš pravděpodobná i u rajhradického nákončí, které se z rámce honosných nákončí domácího původu vyčleňuje nejen svým tvarem, ale i ikonografií výzdoby (WACHOWSKI 1992, 50; UNGERMAN 2001a). Od ostatních nákončí se způsobem upevnění řemene odlišuje také exemplář z mikulčického hrobu III/360. U něj nebyl řemen přiložen pouze k týlu, ale k celé jeho rubní straně a připevněn celkem čtyřmi nýty, přičemž jedna dvojice nýtů se nachází v týle, další dva nýty jsou umístěny poněkud asymetricky na protější zaoblené straně nákončí. Stejný způsob připevnění řemene je použit např. i u nákončí z hrobu 25 z Lesní školky na Pohansku (DOSTÁL 1981, 46, obr. 3: 1), které svým provedením patří k nejlépe zdobeným železným opaskovým nákončím.

Přezky z honosných opaskových garnitur se většinou skládají z rámečku a čtyřúhelníkové destičky. Rámeček mává různý tvar (oválný, obdélníkový, ve tvaru písmene „D“ apod.), většinou je zdobený a vyrobený litím. Destičky jsou vždy nezdobené, zhotovovaly se prostým přeložením obdélníkového kousku plechu na poloviny. Po navlečení na rámeček přezky se mezi obě poloviny destičky vložil konec řemene a vše se spojilo dvěma nýty, pouze u přezky z hrobu 13 z Pohanska u Břeclavi jsou nýty celkem tři. Některé přezky žádnou destičku nemají, u nich se konec řemene jen přeložil kolem osky rámečku a snýtoval nebo sešil (hroby III/360 a III/390 v Mikulčicích).

Záponky ve tvaru ptáčků jsou ve spodní části opatřeny vertikálními poutky, které mají tvar tenkých hranolků s kruhovými dírkami (něm. „Stegösen“). Tato poutka se protáhla výřezy v řemenu a upevnila se tím, že se dírkami provlékl bronzový drátek, jehož konce byly pak zohnuty, aby drátek nevypadl (POULÍK 1957, 340, obr. 91: 3a). Stejně tak se jimi mohl protáhnout kožený řemínek, který se poté zauzloval (GUSSMANN 1994, 112, 115). Tento způsob upevňování

opaskových kování na řemen je středomořského původu, běžně se s ním setkáváme u přezek ze Švýcarska a jižní Francie ze 6. století, které navazují na pozdně antické výrobní tradice (WERNER 1977b, Abb. 3, 4, 25), dále u přezek byzantských a sasánovských ze 6. a 7. století (WERNER 1988, 303; HESSEN 1974, Abb. 1–3). Díky vlivům ze Středomoří se kolem počátku 7. století začala vertikální poutka používat k připevňování opaskových kování i v dalších oblastech franské říše (SIEGMUND 1996, 696). Jsou jimi opatřeny také tzv. byzantské přezky ze 7. století nalázané na Balkáně a na avarských pohřebištích v Karpatenské kotlině (GARAM 2001, 88–108), pod jejichž vlivem vznikla i známá přezka z časně slovanského sídliště v Mutěnicích (KLANICA 1978, 60; 1993, obr. 1: 1). Všechny tyto přezky jsou odlité z bronzu, přičemž vertikální poutka byla odlita zároveň s nimi nebo byla dodatečně přiletována. U velkomoravských garnitur se pomocí poutek k řemenům připevňovaly pouze záponky ve tvaru ptáčků, taktéž odlévané z bronzu. Nebyl to ale jediný způsob jejich upevnění. Občas ptáčci spočívají na podložce, která má otvory pro nýty, pomocí nýtů se pak podložka připevnila k řemenu (hrob III/390 z Mikulčic). Záponka z hrobu 13 z Pohanska u Břeclavi je zase konstruována tak, že tělo ptáčka zároveň tvoří i destičku se třemi nýtky.

Kde se u velkomoravských garnitur vzala vertikální poutka, když jejich použití spadá hlavně do 6. a 7. století? Tato technologie samozřejmě nebyla zapomenuta ani později. Řemeslníci z Mikulčic se nejspíše inspirovali soudobými karolinskými garniturami, u nichž se tento princip upevnění také občas používal. Svědčila by o tom jedna z ptáčkovitých záponek z mikulčického hrobu VI/50, která je vespod kromě čtyř poutek opatřena ještě jakousi relativně širokou „průvlečkou“, která probíhá po celé délce spodní strany záponky (POULÍK 1963, 42, obr. 16: 2). Její funkci se bez bližšího posouzení nálezu neodvažují určit, nicméně podobné průvlečky jsou i na spodní straně dvou kování z karolinské garnitury z nizozemské lokality Marsum, kde jsou také kombinovány s vertikálními poutky (FRAENKEL-SCHOORL 1978, 369, obr. 16, č. 4, 6).

Vzhled a rozměry řemenů

Jelikož předměty z organických materiálů se na středohradištních pohřebištích zachovávají jen minimálně, nevíme, jak vypadaly řemeny honosných opasků. V hrobě 190/50 ve Starém Městě „Na Valách“ se u bronzového nákončí zdobeného vegetabilním ornamentem zachovaly zbytky řemene s otvory po prošívání. Zbytky kožených řemenů jsou zmiňovány i u opaskových kování z hrobu 96/AZ na téže lokalitě (HRUBÝ 1955, 491, 378) a dále z hrobu III/580 v Mikulčicích. Také u přezky z hrobu 156/49 ze Starého Města zůstala část řemene, která po celé dochované ploše nese hustě vedle sebe umístěné dírky po prošívání (HRUBÝ 1955, tab. 59: 1a). Mohli bychom se domýšlet, že prošíváním barevnými nitěmi apod. byly zdobeny i řemeny honosných pásů a opasek z hrobu 156/49 je napodoboval nejen v tomto, ale i použitím způsobu jejich zapínání (nicméně ptáčkovité záponky jsou zde poněkud zjednodušeny – viz výše).

V zásadě musíme na vzhled řemenů honosných velkomoravských opasků usuzovat jen nepřímou, na základě zahraničních analogií. U kožených řemenů avarských pásů jsou někdy vidět řady drobných dírek, které jsou stopami po původním obšití okrajů. Toto obšití mohlo mít jednak dekorativní funkci, jednak může svědčit o tom, že řemen byl na spodní straně opatřen další vrstvou z látky či tenké kůže. Bez takové „podšívky“ by totiž nýtky opaskových kování rozdíraly oděv (CSALLÁNY 1962, 458). U moravských opasků s ptáčkovitými záponkami, které byly přichyceny na řemen pomocí vertikálních poutek a zajištěny bronzovými drátky, by byla vrstva látky na spodní straně také velmi praktická. Jiné provedení koženého řemene známe z území franské říše: na několika lokalitách se díky příznivým okolnostem (např. uložení hrobu uvnitř kostela) dochoval opaskový řemen, který vznikl podélným přehnutím a sešitím pruhu kůže tak, že šev se nachází uprostřed rubní strany. Řemen je dále prošíť konopnými vlákny, která lícni i rubní stranu drží u sebe, přičemž se mezi vlákna nechalo několik volných pruhů, jimiž se provlékly kožené proužky (třeba jiného barevného odstínu). Tak mohl být řemen zhotoven z tenké kůže a přesto byl poměrně pevný, pružný a navíc měl působivou barevnou i plastickou výzdobu. Takový řemen se po provlečení rámečkem přezky zavazoval na uzel (FRANCE-LANLORD 1961, 415, Taf. 50; WERNER 1977a, 163, Abb. 9). Na první pohled může uzel v přezce působit zvláště, ale vlastně to bylo praktické řešení. Tyto opasky nemají průvlečky, protože ani nebylo žádoucí udržet konec řemene ve vodorovné poloze, neboť řemen by tak zakryl zdobenou destičku přezky; naopak když se řemen zavázal na uzel, jeho konec visel rovně dolů, jinak by totiž – vzhledem k absenci nákončí – trčel skoro kolmo od břicha majitele.

Díky nákončí nebylo nutné velkomoravské honosné opasky zavazovat na uzel, navíc by to bylo proveditelné jen u těch, které měly přezku s trnem; u opasků s ptáčkovitými záponkami je to v podstatě vyloučeno. Na druhé straně je možné, že jejich řemeny představovaly podobnou, dobře provedenou sedlářskou práci jako u výše zmíněných pásů. Bylo by to v souladu s luxusně provedenými nákončími a přezkami. Další teoreticky shodný rys bychom mohli spatřovat v tom, že popsany typ řemene se v západní Evropě nachází nejčastěji v hrobech kleriků, kteří neměli zbraně. K opasku, na němž se zbraně nosily, by se ostatně ani nehodil, tam je potřeba řemen, který vydrží mnohem větší zatížení (SCHLEGEL 1999, 104). Také v moravských hrobech s honosnými garniturami chybějí meče. Ve skutečnosti ale nevíme, zda velmoži za svého života na těchto pásech meče nosili nebo ne, absence mečů v hrobech může být zkusena zvyklostmi pohřebního ritu. Každopádně je zarážející, že ačkoliv se na Velké Moravě meče do hrobů ukládaly, nikdy nejsou pohromadě s luxusními opasky (jedinou výjimkou je garnitura z hrobu 223/51 ze Starého Města, a i ta patří k jednodušejí provedeným). Proto není vyloučeno, že honosné pásy k nošení meče nesloužily – snad i z toho důvodu, že jejich nádherně provedeným řemenům by to příliš nesvědčilo.

Nelze přesně říci, jak byly řemeny dlouhé (to také záviselo na obvodu pasu každého majitele), nicméně z polohy kování vzhledem ke kostře lze usuzovat, že nákončí asi nevisela příliš dole. Pokud se kování nacházejí v oblasti pánve

(tedy ne u lebky apod.), jsou všechna soustředěna blízko u sebe. Poněkud konkrétnější můžeme být u šířky řemenů. Jelikož destička přezky je vždy zhruba stejně široká jako vnitřní průměr rámečku, musela být šířka řemene totožná s šířkou nákončí¹⁴. Otázkou zůstává, jestli to platilo i pro nejmenší z honosných nákončí, která jsou velmi úzká. U nich mohl být řemen o něco širší, než je šířka týlové části nákončí. Tzv. almandinové nákončí nalezené u mikulčické baziliky (v katalogu viz III/čtv. H 20) má týlovou část širokou pouhých 10 mm, o moc širší není ani drobné nákončí s gemou z hrobu 433 (15 mm). U obou nákončí ovšem není jisté, jakou funkci na opasku plnily. U tzv. almandinového nákončí ani nelze s jistotou říci, jestli tento předmět nesloužil spíše jako závěsek (CHARVÁT 2001; WIECZOREK – HINZ 2000, 213). Podle mého názoru mohlo jít o tzv. relikviářové nákončí (UNGERMAN 2001b, 243).

U šesti mikulčických honosných opaskových garnitur s ptáčkovitými záponkami¹⁵ se šířka jejich nákončí pohybuje v poměrně úzkém intervalu 22–34 mm, z něhož se vymyká jen nákončí z hrobu III/390, které je široké 46 mm. U opasků s přezkami s trnem (viz výše) je rozptyl šířky řemene jen nepatrně větší, hodnoty se nejčastěji pohybují od 22 do 39 mm, pokud odhlédneme od krajních případů, které činí 17 mm (hrob III/580, kde vzhledem k náleзовým okolnostem není zcela jisté, že garnitura patřila k opasku), resp. 50 mm (hrob 96/AZ ze Starého Města). Velkomoravské opasky byly tedy relativně úzké. Vyplývá to i ze srovnání s maximální šířkou řemíneků sloužících k upevnění ostruh na nohy. Např. ve Starém Městě se v hrobech 287/49 a 224/51 u ostruh našla nákončí o šířce 35 mm, resp. 46 mm (HRUBÝ 1955, 457, 525; srov. WACHOWSKI 1992, 38–44). Jejich šířka překvapivě kontrastuje s faktem, že z tohoto pohřebiště (pokud odhlédneme od výjimečně velkého nákončí z hrobu 96/AZ) neznáme opasková nákončí širší než 28 mm. Podobné je to i s řemínky vázanými kolem lýtek, které také mohou dosahovat šířky průměrného honosného opasku, např. v mikulčickém hrobě III/380 ležela u kolen pohřbeného jedince dvě shodná nákončí o šířce 27 mm (BENDA 1966a, Taf. 25). Je pozoruhodné, že na šířku opasku nemá vliv ani věk jeho majitele. Tříletý chlapec z hrobu II/100 v Mikulčicích svým opaskem o šířce 30 mm „předstihuje“ mnohé muže, ostatní chlapecké opasky se v tomto ohledu nijak nevyvíkají z průměru.

Moravské honosné opasky se svou šířkou takřka shodují s karolinskými opasky. Pokud sledujeme rozměry karolinských nákončí, které spolu s jinými opaskovými kováními shromáždila N. Fraenkel-Schoorl (1978), zjistíme, že šířka těchto opasků činila v naprosté většině případů 20–40 mm. K. Wachowski (1992, 26) si všiml, že kování (a tím pádem i řemeny) karolinských mečov

14 Proto u moravských pásů nepočítám s podobným způsobem rekonstrukce, který navrhuji někteří maďarští badatelé pro avarské opasky, u nichž se řemen hned za destičkou přezky rozšiřuje i více než na dvojnásobek její šířky (až na 9–12 cm: CSALLÁNY 1962, 468) a před částí s dírkami pro vetknutí trnu přezky se řemen zase zužuje na šířku nákončí (např. LÁSZLÓ 1955, 163, 264, fig. 47, 80; srov. YPEY 1969, Abb. 3).

15 Jejich výčet viz výše; sedmou garnituru (z hrobu III/437) ponechávám stranou, neboť se z ní nedochovala přezka ani nákončí.

garnitur se během svého vývoje postupně rozšiřují: v 8. století mají šířku pouhých 16–25 mm, zatímco v 9. století již 23–40 mm. Tento trend pokračoval i v 10. století (WAMERS 1981, 114). Pokud jsou naše dnešní názory na chronologické zařazení velkomoravských nákončí správné, jsou i u nás nejširší nákončí relativně mladá (hroby III/390 a III/433 z Mikulčic, hrob 96/AZ ze Starého Města).

Tloušťku opaskových řemenů můžeme odhadnout na základě rozměrů dutého prostoru v týlové části každého nákončí. U většiny opasků lze proto předpokládat řemeny o síle 2–3 mm, jen do týlu nákončí z hrobu 126/49 ze Starého Města by šlo sotva vsunout řemen silnější než 1 mm. Naopak u nákončí z mikulčického hrobu III/390 má vnitřní prostor šířku asi 4 mm, přičemž takto silný kožený řemen by byl značně tuhý. To by opět mluvilo ve prospěch tenčího řemenu opatřeného vespod podšívkou, která by zakryla vertikální poutka ptáčkovitých záponek, jimiž se tento pás zapínal.

Opasky s nákončími ve tvaru knihy

Zvláštní skupinu mohly původně tvořit opasky, jejichž nákončí mají tvar knihy. I když je známe jen ze dvou mikulčických hrobů (č. 505 a 1735), nedá se přehlédnout, že se vyznačují společnými znaky. Jelikož oba hroby nebyly dosud publikovány, vyskytují se zde některé nejasnosti. Proto nabízím jen předběžný nástin situace a shrnutí dosavadních názorů.

V hrobě 505 u mikulčické baziliky byla pohřbena mladá žena, která měla u pánve nákončí ve tvaru knihy vyrobené z pozlaceného stříbra. V literatuře se tento předmět označuje jako závěsek nebo kaptorga (POULÍK 1959, 38; 1970, 142; 1975, 124; KRUMPHANZLOVÁ 1963, 97; BENDA 1966a, 15; CORSTEN 1991, 185; ŠTEFANOVIČOVÁ 2000, 114), ale po odkrytí hrobu 1735 v Mikulčicích-Kostelisku se jasně ukázalo, že musí jít o nákončí. Je zajímavé, že v hrobě 505 chyběla přezka, hrob přitom nebyl vyloupen (na rozdíl od mnohých hrobů uvnitř baziliky nebo kolem ní), neboť z něj pochází početná kolekce stříbrných a zlatých šperků. Přezka by navíc musela být poměrně veliká, protože nákončí v podobě knihy vyžadovalo řemen o šířce kolem 4 cm, což byla šířka i mezi mužskými řemeny nadprůměrná. Proto je nutno uvažovat o tom, že opasek této ženy se zapínal odlišným způsobem než výše zmíněné opasky mužské, patrně se zavazoval na uzel. V tom případě zde nemohl být běžný kožený řemen, neboť vzhledem k jeho šířce by byl uzel nevzhledný a neforemný, ledaže by řemen byl velmi elastický. Spíše si lze představit pás vyrobený z látky (ať již obyčejné nebo drahocenné), na němž jde uzel udělat daleko snadněji.

Mužský hrob 1735 z Mikulčic-Kosteliska obsahoval sekeru, ostruhu a celkem tři nákončí ve tvaru knihy, která jsou si navzájem velmi podobná. Jedno bylo nalezeno v místě bojovníkova pasu, další dvě ležely mezi horními částmi stehenních kostí, a to hřbety směrem k chodidlům. Z. Klanica (1989, 50), který hrob předběžně publikoval, zmiňuje jednu opaskovou přezku, ale neuvádí její polohu. Terénní dokumentace uložená v archívu AÚ ČSAV v Mikulčicích

o žádné opaskové přezce nemluví, registruje jen dvojice přezek a nákončí patřících k ostruhám. I zde tedy s největší pravděpodobností chyběla přezka, která by mohla být součástí opasku. Na základě popisu nálezové situace lze proto opět předpokládat pás bez přezky, na jehož koncích bylo vždy nákončí. Když se opasek zavázal na uzel, obě tato nákončí visela zhruba ve stejné výšce v úrovni horních částí stehen. Není zcela jasné, kde a jak mohlo být na řemen připevněno nákončí třetí. Samotný pás byl široký asi 3,5 cm a opět mohl být pro snadnější zavazování ušitý z látky¹⁶.

V hrobě 257 z Pohanska u Břeclavi byla sice také nalezena tři takřka identická nákončí bez přezky (KALOUSEK 1971, 149, obr. 257: 3–5), nicméně při snaze o rekonstrukci mikulčického pásu z hrobu 1735 nám příliš nepomohou, neboť u nich není jasné, zda tvořila součást garnitury k nošení meče (tedy pásu funkčně odlišného) či nikoliv. Navíc z polohy nákončí vzhledem ke kostře je těžké usuzovat na vzhled opasku, neboť ten mohl být do hrobu uložen (složený nebo smotaný) podobně jako meč, jehož poloha také nemusí odrážet skutečný způsob nošení meče (srov. HRUBÝ 1950, 310). Daleko lepší představu, jak mohl opasek z hrobu 1735 vypadat, poskytuje královský pás z otonského období, který dříve patřil mezi německé říšské klenoty (GABRIEL 1988, 225). Byl ušitý z rudého hedvábí protkávaného zlatými nitěmi, přezka u něj chyběla, neboť pás se zavazoval pomocí tkanic. Oba jeho konce volně visely dolů, byla na nich upevněna zlatá nákončí ve tvaru lví hlavy. Z opasku také viselo pět šňůrek s dutými korály ze zlatého plechu – analogicky mohlo být na opasku z hrobu 1735 zavěšeno třetí nákončí.

Symbolickým významem nákončí ve tvaru knihy se nedávno zabýval D. Třeštík (2001, 202–206). Podle něj kniha v této souvislosti vyjadřuje boží zákon, „pravdu“; když si ji ve funkci nákončí moravští velmoži dali na opasek, »vyjadřovali tím – pochopitelně mimovolně – své rozhodnutí něco „napravit“, uvést do „správného“, „nepokřiveného stavu. (...) Byla to starost o jejich „malou říši“, kterou si Moravané zřídili«. Podle mého názoru není tato interpretace správná. D. Třeštík při hledání „unikátního ideového obsahu“ těchto nákončí vyšel z premisy, že motiv knihy není doložen ani v karolinském prostředí ani v Byzanci, a jde tedy „jistě o vlastní moravskou tvorbu“. Tuto možnost však vyvrací M. Corsten (1991), který popisuje dva raně středověké závěsky ve tvaru knihy z lokalit Hög Edsten (Švédsko) a Merching (Německo)¹⁷ a domnívá se, že předlohy těchto závěsků pocházejí z Byzance. Je také zřejmé, že oba závěsky neměly vyjadřovat politickou symboliku, ale šlo čistě o křesťanské amulety. Ať

¹⁶ Mezi nákončí ve tvaru knihy bývá někdy řazeno i nákončí z hrobu 253 z Pohanska u Břeclavi (BENDA 1966a, 15; TŘEŠTÍK 2001, 202: „v podobě rozevřené knihy“). Podle mého názoru toto označení nevystihuje příliš přesně tvar předmětu, který je výrazně obdélníkový se dvěma příčnými „hřbety“, takže knihu připomíná jen vzdáleně. V tomto se nejvíce liší od čtyř mikulčických nákončí ve tvaru knihy, která jsou navíc domácími výrobky, zatímco nákončí z Pohanska je karolinským importem (viz pozn. 8).

¹⁷ Na tento článek upozornila T. Štefanovičová (2000), která reprodukuje vyobrazení obou závěsků.

už se výrobci mikulčických nákončí inspirovali závěsky západní nebo východní provenience, je málo pravděpodobné, že by do nich „zakódovali“ nějaký jiný význam.

Třeštíkova představa o „politické symbolice“ nákončí ve tvaru knihy může na první pohled souhlasit s všeobecně přijatým názorem, že podobnou symbolikou jsou obdařeny i další dvě známá mikulčická nákončí s oranty: na nákončí z hrobu 390 má být zobrazen velmož v tradičním oděvu (POULÍK 1975, 83), postava na nákončí z tzv. hrobu 240 se nejčastěji vysvětluje jako kníže se symboly vlády (DENKSTEIN 1961). Obojí výklad se mi jeví opět jako velmi pochybný, dosud nikdo nepředložil jediný věrohodný důvod, proč by velmoži nebo příslušníci knížecího rodu měli nosit na nákončích obrazy sebe samých. Navíc v raném středověku by to byla naprostá anomálie, není mi znám žádný podobný nález přezky nebo nákončí z této doby. Veškeré identifikovatelné lidské postavy na opaskových kováních v západní Evropě představují Krista, proroky, světce apod., jejichž prostřednictvím se majitel pásu u Boha dovolával přimluvy a ochrany, a to jak za svého života, tak i po smrti. Tato zobrazení tedy sloužila opět jako křesťanské amulety (UNGERMAN 2001b, 231). Úplně stejnou funkci měly i závěsky a nákončí ve tvaru knihy a bylo vcelku jedno, jestli se nosily na krku nebo na konci opasku, neboť jejich „magická podstata“ se tím nijak neměnila.

D. Třeštík (2001, 206) také naznačuje, že majitelé těchto zvláštních nákončí byli velmoži. Zajisté to platí o skupině vlastníků honosných opasků jako celku, ale chtěl bych upozornit na fakt, že právě oba jedinci pohřbení s nákončími ve tvaru knihy se v některých ohledech vymykají ze skupiny ostatních majitelů honosných opaskových garnitur. Ti totiž tvoří poměrně homogenní skupinu, alespoň pokud jde o jejich pohlaví a sociální postavení. Hrob 505 se velmi podstatně odlišuje tím, že v něm byla pohřbena žena, zatímco všechny ostatní hroby patřily mužům nebo chlapcům¹⁸. Muž z hrobu 1735 byl zase vybaven sekerou, což je zbraň, která se v hrobech s luxusními garniturami nikdy nevyskytuje. To by mluvalo pro možnost, že oba jedinci zastávali poněkud jiné společenské postavení, a tudíž i s jejich opasky se spojovala odlišná symbolika, než tomu bylo v případě ostatních majitelů honosných pásů. Přitom tento rozdíl nemusel souviset ani tak s tvarem nákončí, jako spíše s odlišnou konstrukcí obou pásů, kterým chybějí přezky. Jako by se za „pravý“ vojenský pás s mocenskou symbolikou považoval jen (pevnější kožený) pás s přezkou, ale už ne (lehčí plátěný) pás vázaný na uzel (?).

Je asi troufalé pouštět se do podobných úvah, neboť zatím známe pouze dva hroby s nákončími ve tvaru knihy, což je příliš malý počet na nějaké hlubší závěry. Přesto teoreticky není vyloučeno, že by konstrukce honosných opasků mohla mít určitou souvislost se symbolikou nebo se společenským postavením

¹⁸ Z údajů o pohlaví a věku pohřbených lidí, které jsou v katalogu uváděny na začátku popisu každého hrobu, jasně vyplývá, že všichni dospělí majitelé honosných opaskových garnitur byli muži. Děti ve věku 3-8 let, u nichž pohlaví antropologicky určit nelze, jsou proto všeobecně považovány za chlapce, a nikoliv za dívky (jde o mikulčické hroby II/100, III/360, III/437, VI/70 a hrob 126/49 ze Starého Města).

majitele. Tímto problémem se zabýval i již zmíněný badatel K. Wachowski (1992, 46–53). Ve své práci rozdělil všechny velkomoravské opaskové garnitury do čtyř základních typů, přičemž naprostá většina nálezů spadá do typů I.1, I.2 (garnitury obsahující přezky s trnem) a do typu II.1 (garnitury s přezkou bez trnu a s ptáčkovými záponkami). K. Wachowski vyslovil názor, že oba hlavní druhy garnitur se vážou na odlišné společenské skupiny. Jelikož muži pohřbení s garniturami typu I.1 mají často ostruhy a zbraně, ztotožnil je se členy bojových družin a jejich syny. Naproti tomu u garnitur typu II.1 konstatuje, že jejich nákončí jsou často opatřena křesťanskými motivy (i ptáčky ve funkci záponek interpretuje jako holuby, tedy symbol Ducha svatého). Tato nákončí jsou velmi nákladně zdobena, z čehož usoudil, že se nehodila pro bojovnické opasky. Nejvíce těchto garnitur pochází z hrobů kolem mikulčické baziliky, a tak ztotožnil jejich majitele s kněžími (WACHOWSKI 1992, 54–56, tab. 9). Při podrobnějším pohledu to zdaleka nevypadá tak jednoznačně. I pokud necháme stranou výhrady metodologického rázu¹⁹, není těžké přijít na to, že K. Wachowski se dopustil několika chyb. Některé garnitury ve svém přehledu zařadil do opačné typologické skupiny, než kam opravdu patří (mikulčické hroby VI/50, III/433, hrob 96/AZ ze Starého Města). Také není správné počítat s tím, že tzv. hrob III/240 z Mikulčic byl bez dalších milodarů, když daná garnitura pochází mimo hrobový kontext (snad z vyloupeného hrobu?). Jeho úvahy jsou také značně ovlivněny nedostatečnou publikovaností pohřebiště kolem baziliky, např. nebyl obeznámen s několika hroby s ptáčkovitými záponkami. Když vyčleníme šest dosud známých mikulčických hrobů se záponkami (bez tzv. hrobu III/240), zjistíme, že v polovině z nich se našly ostruhy (hroby III/295, III/437, VI/50), a kromě toho polovina majitelů těchto garnitur byli malí chlapci (viz pozn. 18). Chlapce nebo muže s ostruhami lze asi sotva interpretovat jako příslušníky kněžského stavu. Stejně tak poloha hrobů blízko baziliky není důkazem duchovního povolání lidí v nich uložených, i vznešení a bohatí laikové toužili být pohřbeni u nejvýznačnějšího kostela (nebo zde pohřbit svoje děti), protože šlo nepochybně o velmi prestižní záležitost (SCHULZE-DÖRRLAMM 1993, zvl. 613–619). Na druhé straně ani skupina hrobů s garniturami typu I (s přezkami opatřenými trnem) není zdaleka vyhraněná. Možná se v nich ostruhy a zbraně vyskytují častěji, ale pokud jde o křesťanské motivy na nákončích, ani zde nechybějí velmi luxusně provedená nákončí, která někdy nesou vegetabilní motiv, jenž by se dal vykládat jako křesťanský strom života (hrob III/433 z Mikulčic a snad i hrob 96/AZ ze Starého Města²⁰), nebo motiv ryze křesťanský (Nebeský Jeruzalém na nákončí z hrobu 323 v Rajhradcích).

19 Jako málo přijatelné se mi jeví „sčítat“ a porovnávat hroby z různých lokalit. Pokud přijmeme, že všechna hradiště a sídliště neměla stejnou funkci, tak ani jejich sociální struktura nemohly být vždy stejná (a tudíž přímo srovnatelná). Také musíme vzít v úvahu nepřesnosti a deformace dané povahou archeologických pramenů a dnešním stavem výzkumu.

20 Vzhledem k tomu, že obě tyto garnitury byly druhotně sestaveny, nedá se zcela vyloučit, že se původně zapínaly také pomocí ptáčkovitých záponek.

Opasky v ženských hrobech

Vraťme se ještě k „anomálii“, kterou představuje žena uložená v hrobě III/505 v Mikulčicích. Absence honosných opasků v ženských hrobech souvisí bezpochyby s tím, že honosný („vojenský“) pás byl v raném středověku ryze mužským symbolem, který vyjadřoval jak samotné vykonávání královské nebo knížecí moci, tak i způsoblost vládnout (např. u následníků, kteří momentálně nevládli, ale v budoucnu měli právo se o trůn ucházet). Pás také sloužil jako odznak vykonávání vysokého úřadu, kterým byl daný člověk od panovníka pověřen. To vše bylo ženám odepřeno, i když je třeba říci, že i zde se našly výjimky, které byly vynuceny mimořádnou situací (UNGERMAN 2001b, 250).

V některých velkomoravských ženských hrobech sice vzácně nalezneme ozdoby, které nejspíše byly připevněny na opasek či stuhu uvázanou v pase, ale mocenská symbolika u nich s velkou pravděpodobností chyběla. Nejvíce těchto ozdob, které V. Hrubý (1955, 272) nazývá „spony“ nebo „brože“, pochází z pohřebiště ve Starém Městě „Na Valách“, a to pouze z ženských a dětských hrobů. Stará žena z hrobu 24/48 měla u pravého boku stříbrnou plaketu, která jako pásová ozdoba nebyla původně zamýšlena, neboť pro upevnění jsou do ní dodatečně probity otvory, které neberou ohled na výzdobný motiv v podobě ptáka. O sekundárním použití svědčí i to, že v nedalekém ženském hrobě 129/49 se našla úplně stejná ozdoba, ale v poloze na hrudi. Obě čtvercové plakety původně tvořily celek, tj. patřily k sobě jako líc a rub (HRUBÝ 1955, 413, 437, 203). Svým čtyřúhelníkovým tvarem se předchozímu nálezu podobá „brož“, která byla nalezena u pravého boku kojence z hrobu 259/49 (HRUBÝ 1955, 272, 452). Další spona, tentokrát terčovitého tvaru, pochází z hrobu 68/48, kde byla opět u pasu 6–7 letého dítěte (HRUBÝ 1955, 420). U všech těchto ozdob lze na základě jejich polohy předpokládat, že se nosily na opasku, i když k nim chybějí přezky. Na spodní straně „spony“ z hrobu 68/48 se zachovaly zbytky hedvábné tkaniny, která může pocházet stejně tak ze šatů jako z hedvábné stuhu kolem pasu, jaké jsou doloženy např. v Birce (GABRIEL 1988, 225, 145, pozn. 162). Podobný objev se podařil v Mutěnicích, a odhlédneme-li od faktu, že nešlo o ozdobu z drahého kovu, má se staroměstskými nálezy hodně společného. Z hrobu 2 z tohoto malého pohřebiště pochází bronzový kroužek členěný uvnitř dvěma křížícími se příčkami, který patří do okruhu ozdob známých z avarských pohřebišť. Podle B. Kavánové (1982, 508–512) byla tato ozdoba přiřita k pruhu látky, který pohřbená mladá žena nosila kolem pasu (STLOUKAL 1982, 520). K tomu je nutno dodat, že nošení podobných ozdob se neomezovalo jen na opasek. Alternativní umístění na hrudi jsme viděli už u plakety z hrobu 129/49 ve Starém Městě, dalším případem je unikátní brož ve tvaru šesticípé růžice nalezená u dolní čelisti asi tříletého dítěte v hrobě 244/51 na téže pohřebišti (HRUBÝ 1955, 272, 528, obr. 42: 13).

Konstatovali jsme, že opasky s nákončími ve tvaru knihy a stuhu s ozdobami nošené kolem pasu neměly přezky. Stejně tak se ale musely nosit i pásy, které neměly vůbec žádné kovové součásti. Na jejich všeobecné používání u Slovanů upozornil už L. Niederle (1913, 466), který cituje početné etnografické práce

dokládající jejich existenci. Tyto opasky se vyráběly z kůže, z pruhů tkané látky, mohly být pletené, dělaly se i ozdobnější pásy z brokátu. Takové pásy se ovinovaly kolem těla jednou nebo i několikrát, zavazovaly se na uzel nebo měly zastrčené konce, které pak mohly volně viset dolů. Nosili je muži i ženy. Je zřejmé, že se musely používat daleko častěji než opasky s kovovými přezkami, neboť tyto se vyskytují jen v mizivém zlomku slovanských hrobů z raného středověku, což platí i pro Moravu. Když pás bez přezky nebyl opatřen ani nákončím(i), v hrobě se z něho nezachovaly žádné přímé pozůstatky. Přesto pokud byl vyroben z drahocenné a nádherně vyšívané látky, jeho cena se jistě blížila ceně leckterého honosného opasku, při jehož výrobě byly použity drahé kovy.

ZÁVĚR

V předkládané studii jsem se snažil shrnout publikované i zatím hůře dostupné informace o různých aspektech konstrukce velkomoravských honosných opasků a dále podněty, z nichž by se dalo usuzovat na jejich původní vzhled. Jde o pouhé předběžné zhodnocení, velmi slibné výsledky lze bezpochyby očekávat od zkoumání opaskových kování moderními analytickými metodami. Ovšem i bez toho lze na základě tvaru a konstrukčních znaků celkem spolehlivě odlišit místní výrobky od karolinských importů (konkrétně lze mezi importy zařadit garnituru z Rajhradic a samozřejmě nákončí z hrobu 253 z Pohanska u Břeclavi). Rozbor konstrukce velkomoravských honosných pásů potvrzuje, že jejich výrobci se inspirovali soudobými karolinskými garniturami. Ukazuje na to celková skladba garnitur, tvar přezek a nákončí, šířka řemenů apod. Další konstrukční a jiné prvky, jako jsou vertikální poutka k upevnění ptáčkovitých kování na řemen nebo ochranná magická zobrazení na nákončích (oranti apod.), můžeme pokládat za součást pozdně antického dědictví, ale i ty se na Moravu dostaly nejspíše prostřednictvím karolinské kultury. Nemůžeme však vyloučit ani jiné, i když mnohem méně významné vlivy, např. ze strany maďarských kočovníků, jejichž jeden typ opasku mohl teoreticky převzít řemeslník, který zhotovil honosný pás z hrobu 96/AZ ve Starém Městě. Ten však může být stejně dobře svědectvím po druhotném sestavení původně k sobě nepatřící přezky a nákončí do nového celku, který pak ovšem nelze nazývat garniturou v pravém slova smyslu. Druhotné sestavování garnitur nebylo nijak výjimečnou záležitostí, ale zatím připadá v úvahu více interpretací tohoto jevu. Kromě karolinské inspirace můžeme u konstrukce opasků pozorovat vlastní moravský přínos. Sem lze řadit – kromě osobitého provedení honosných nákončí – i zvláštní způsob zapínání přezky pomocí ptáčkovitých záponek a častější využití již dříve známých amuletů ve tvaru knihy jako opaskových nákončí. V obou případech šlo v podstatě o mikulčickou módu, která je (alespoň na základě dnešního stavu bádání) na jiných moravských lokalitách doložena jen sporadicky, resp. vůbec. Lze se domnívat, že mikulčické dílny zásobovaly právě jen členy knížecí rodiny a velmože žijící na tomto hradišti, neboť např. garnitura s ptáčkovitou záponkou z Pohanska u Břeclavi vykazuje tolik konstrukčních odlišností, že

zjevně nepochází z Mikulčic, ale byla vyrobena jinde, možná analogicky přímo na Pohansku.

KATALOG

V katalogu jsou stručně shrnuty základní údaje o honosných velkomoravských pásech, o nichž pojednávám v textu. Nejdříve uvádím název lokality, číslo hrobu a jeho polohu. Hroby z Mikulčic jsou řazeny podle kostelů, u nichž byly odkryty; číslo kostela je vyjádřeno římskou číslicí před číslem hrobu, takže „hrob III/295“ znamená „hrob č. 295 u 3. kostela“ (o tomto kostele se často hovoří jako o trojlodní bazilice, což v textu studie také používám). Dále zmiňuji pohlaví a přibližný věk pohřbeného jedince. Kostry se většinou nacházely v poloze na zádech s nohama nataženýma a s rukama podél těla, proto se ke kostře vyjadřuji jen v případě jejího porušení apod. Po výčtu všech částí hrobové výbavy a jejich polohy stručně popisují součásti opaskových garnitur. Rozměry uvádím v milimetrech a používám následující zkratky: d. (= délka), š. (= šířka), v. (= výška), pr. (= průměr). Na konci záznamu připojuji odkaz na literaturu nebo zaznamenávám fakt, že nález dosud nebyl publikován. Vzhledem k tomu, že v široce dostupných pracích (např. DEKAN 1976 aj.) jsou otištěny velké barevné fotografie dosud publikovaných nákončí apod., nepovažuji za nutné připojovat obsáhlou obrazovou přílohu.

BŘECLAV-POHANSKO, okr. Břeclav. Velmožský dvorec, pohřebiště u kostela hrob 13

Asi 12 m jihovýchodně od kostela. Muž, 18–25 let. Na pravé pánevní kosti přezka (1) a ptáčkovitá záponka (2), opodál nákončí (3).

1. Bronzová silně pozlacená přezka s rámečkem ve tvaru písmene „D“, zdobeným plastickými puklicemi. Obdélníkovitá destička z přeloženého plechu se třemi nýty (d. 42, š. 42 mm); č. P 147.
2. Bronzová pozlacená záponka ve tvaru stylizovaného ptáčka se třemi nýtky k upevnění na řemen. Ze spodní strany na každém nýtku dva tenké plíšky (d. 28, š. 15 mm); č. P 148.
3. Bronzové pozlacené nákončí s hvězdíkovitým ornamentem provedeným vrubořezem, v týlu hlavičky pěti nýtů (z nich pouze tři jsou skutečné, zbylé dva jsou „pseudonýty“). Na rubu stylizovaná figurální rytina na puncovaném pozadí (d. 37, š. 27, v. 12 mm); č. P 149.

Lit.: KALOUSEK 1971, 33, tab. 42: 1–3; WIECZOREK – HINZ 2000, 201.

hrob 253

Asi 3 m jihovýchodně od apsidy kostela. Muž, 25–30 let. Mezi stehny blízko pánve nákončí (1), v pánvi fragmentární přezka (2) a průvlečka (3). Poněkud výše než lebka stála po její levé straně neúplná nádoba (patrně není součástí hrobu).

1. Bronzové pozlacené nákončí zdobené polychromním emailem. Podklad nákončí tvoří litá olověná ploténka. Mezi dvěma vystupujícími pásy půlkruhového průřezu je širší obdélníková plocha zdobená emailovým, velmi stylizovaným rostlinným ornamentem v obloučkovitých a kruhovitých přihrádkách z měděného drátku. V týlu nákončí jsou čtyři nýty (d. 40, š. 24, v. 6 mm); č. P 12662.
2. Fragment železné přezky s oblým rámečkem, širokým trnem a zbytky záchytné destičky; č. P 12663/1.
3. Zlomek železné třmínkovité průvlečky; č. P 12663/2.

Lit.: KALOUSEK 1971, 148, obr. 253: 1–4, tab. 42: 12; WIECZOREK – HINZ 2000, 234.

MIKULČICE, okr. Hodonín. Hradiště „Valy“**hrob II/100**

Asi 4 m západně od 2. kostela. Dítě, 3 roky. Na pravé pánevní kosti leželo nákončí (1) a přezka (2). Mezi pravou kyčelní kostí a kostmi stehenními tři malá kování (3–5) a pod levou kyčelní kostí dvě záponky (6–7), mezi stehenními kostmi železný nůž, u klíčních kostí dva stříbrné gombíky.

1. Stříbrné pozlacené nákončí jazykovitého tvaru. Na líci je v týlu pět nýtků ovinutých drátkem, vnější okrajový pruh zdobí hrubá granulace a plastické kosočtverce zdobené niellem. Vnitřní plocha je dvěma rýhovanými žeběrky rozdělena na horní a dolní políčko s niellovou výzdobou: v horním je lidská tvář a v dolním lidské oko (?) a ústa (?). Na rubu nákončí vyryta mužská postava v kněžském oděvu a s rukama v gestu oranta. Kolem podlouhlé hlavy má nimbus, na prsou řecký kříž (d. 51, š. 30 mm); i. č. 4463/57.

2. Stříbrná přezka s plechovou destičkou se dvěma nýty. Takřka oválný rámeček zdoben hrubou granulací a plasticky vystupujícími kosočtverci (d. 43, š. 47).

3.–5. Tři helmovitá bronzová kování zdobená závitnicovým vzorem (d. 20, š. 16 mm).

6.–7. Dvě bronzové záponky ve tvaru dvojic ptáčků (d. 21 mm).

Lit.: POULÍK 1957, 309, 369, obr. 91; DEKAN 1976, obr. 102, 103; STLOUKAL 1963, 123.

III/čtv. H 20

„Z výplně porušeného hrobu“ pochází předmět interpretovaný jako nákončí nebo závěsek (1).

1. Hlavní část předmětu tvoří temně červené sklo napodobující almandin, které je pomocí liliovitých záchytných zoubků zasazeno do zlaté obruby s granulovanými pyramidkami na obvodu. Týlní část obruby zdobí dva věnce pravých perel navlečených na drátkách (d. 34, š. 19 mm, š. týlní části 10 mm); i. č. 594–2/57.

Lit.: POULÍK 1975, 84; DEKAN 1976, 171, obr. 117; CHARVÁT 2001.

tzv. hrob III/240

Nehluboko pod povrchem terénu východně od apsidy baziliky nalezeno nákončí (1) spolu s přezkou (2).

1. Bronzové pozlacené nákončí jazykovitého tvaru. Jeho líc je bohatě plasticky členěný: po obvodu vystupuje sedm trojúhelníkových výstupků s rovnými ploškami zdobenými rýhami ve tvaru písmene „V“. Mezi první a druhou dvojicí výstupků na týle je řada pěti hlaviček nýtů s filigránovými objímkami, řada nýtů je po obou stranách lemována plastickými žebry zdobenými vrubořezem, která navzájem spojují výstupky první a druhé dvojice výstupků. Mezi plastickými výstupky na obvodu zaoblené části nákončí jsou jamky po vypadlých kamenech či skleněných vložkách. Ve středním poli je plasticky provedené blíže stěží určitelné zvíře (žába?). Na rubní straně je na puncovaném pozadí vyryta stylizovaná lidská postava v široké tunice, která ve zdvižených rukou drží předměty podobné kladivu a volskému rohu (d. 52, š. 34, v. 13 mm); i. č. 594–1344/56.

2. Bronzová pozlacená přezka bez trnu s oválným, relativně širokým rámečkem zdobeným vrubořezem a s plechovou destičkou se dvěma nýty (d. 58, š. 57 mm); i. č. 594–1311/56.

Lit.: POULÍK 1975, 79, tab. 47: 1, 1a, 2.

hrob III/295

Hrobka II severně od apsidy baziliky (sektor I). Muž?, matus. Kostra špatně dochována. V hrobě nalezeny tři ptáčkovité záponky (1–3), nákončí (4), ostruha a bronzový plíšek.

1.–3. Tři záponky, každá ve tvaru dvojice ptáčků; i. č. 594–7/57.

4. Bronzové pozlacené nákončí se čtyřmi nýtky v týle. Plastická obvodová lišta, která obsahuje silně schematizované lidské masky, obklopuje střední výzdobné pole s ondřejským křížem, pod nímž je menší kříž řecký (d. 34, š. 22 mm); i. č. 594–7/57.

Lit.: nepublikováno; STLOUKAL 1967, 292; KLANICA 1994, obr. 12: 3.

hrob III/360

2 m jižně od baziliky (sektor VIII). Dítě, asi 7–8 let. Na zbytku levé části pánve přezka (1), nákončí (2) a záponka (3), vně pravé stehenní kosti železný nůž.

1. Bronzová pozlacená přezka (bez trnu). Rámeček ve tvaru písmene „D“ zdoben reliéfem ve tvaru vlnovky (š. 35, d. 32 mm); i. č. 594–343/57.

2. Bronzové pozlacené nákončí jazykovitého tvaru zdobené vrubořezem. Po obvodu lící strany je sedm plastických výstupků, tři jsou umístěny uprostřed nákončí v jeho podélné ose. Plošky výstupků jsou zdobeny tauzií. U týlní strany jsou dva nýty, další dva jsou poněkud asymetricky umístěny u protilehlé zaoblené strany (d. 34, š. 23 mm); i. č. 594–343/57.

3. Bronzová záponka ve tvaru jednoho silně stylizovaného ptáčka. Její povrch je hladký, na spodní straně dvě silná vertikální poutka k upevnění na řemen (d. 19, š. 9 mm); i. č. 594–343/57.

Lit.: nepublikováno; POULÍK 1985, tab. VIII.

hrob III/390

15 m jižně od baziliky (čtv. D 23). Muž, 30–40 let. Kostra dobře dochována. Mezi lebkou a levým ramenem stříbrná přezka (1), tři stejné ptáčkovité záponky (2–4) a nákončí (5). U ramen dva stříbrné gombíky a bronzová jehlice. Dále z hrobu pocházejí dvě malé přezky s průvlečkami a dvě malá nákončí (poloha neuvedena; patrně jde o součást řemínek vázaných kolem lýtek).

1. Stříbrná přezka bez trnu, rámeček ve tvaru písmene „D“ nese reliéfní výzdobu v podobě přičných rýh; i. č. 594–776/57.

2.–4. Tři stejné záponky, každá ve tvaru spojených dvou ptáčků vedle sebe. Ptáčci spočívají na ploché podložce, která má čtyři otvory pro nýtky k připevnění na řemen; i. č. 594–780/57.

5. Duté nákončí ze stříbrného plechu. Líc je zdoben jemnými stříbrnými drátky, v horní polovině je zasazeno narůžovělé sklíčko ve tvaru kulové úseče, na němž je neumělá rytina čtyřnohého zvířete. Do spodní části byla zasazena antická karneolová gema, a to rovnou stranou (která nese rytinu Merkura) dolů. Na rubní straně nákončí je na zdrsnělém pozadí vytepana postava muže se zdviženými pažemi, který je oblečen ve zvonovité se rozšiřující kabátec a širší kalhoty, které jsou podkasány a zasazeny do polovysokých bot (d. 70, š. 46 mm); i. č. 594–777/57.

Lit.: v úplnosti nepublikováno; POULÍK 1975, 82, tab. 48: 3, 4; STLOUKAL 1967, 296; DEKAN 1976, obr. 113 a 114.

Pozn.: K. Benda (1973, 87) a J. Dekan (1976, 168) mylně označují hrob číslem 490, K. Benda navíc hrob nesprávně lokalizuje vzhledem k bazilice. Bylo to způsobeno nejspíše tím, že i J. Poulik (1968–70, 141; 1985, 31) uvádí hrob pod tímto číslem, zatímco jinde (POULÍK 1975, 82) o něm píše – v souladu s mikulčickou terénní dokumentací – jako o hrobu 390.

hrob III/433

7–8 m severně od baziliky (sektor III). Muž, 20–30 let. Kostra dobře dochována, žebra zpřeházena, některá chybějí. Mezi levou dlaní a pánví stříbrné nákončí (1), asi 5 cm vedle něj druhé menší nákončí (2). Pod kostmi pravého předloktí bronzová přezka (3). U chodidel dvě bronzové ostruhy s dvojicí přezek ze stejného materiálu.

1. Stříbrné nákončí. Na jeho lici je široké klenuté obvodové pole se sedmi symetricky rozmístěnými kosočtvercovými ploškami, mezi nimiž jsou polokruhovitě útvary z řetízkového filigránu. Střední pole je dvojitým perličkovaným pásem rozdělené na dvě poloviny, v každé z nich je (navzájem zrcadlově) umístěný větvičkovitý ornament. Perličkovaný pás lemuje i řadu sedmi nýtů na týlu nákončí (z nichž jsou tři „pseudonýty“). Na hladké rubní straně nákončí je rytina stromu, z jehož kmene po obou stranách vybíhá po pěti stylizovaných listech. Po obvodu rubní strany je umístěn dvojitý pletenec (d. 67, š. 39 mm); i. č. 594–790/57.

2. Menší stříbrné nákončí, do něhož je zasazen plochý oválný polodrahokam lemovaný nepravým filigránem. Po vyjmutí kamene se zjistilo, že jde o antickou gemu zasazenou zobrazením dolů. Na gemě jsou negativně vyryté dvě lidské hlavy spojené s hlavou orlí (d. 23, š. 15 mm, d. gemy 17 mm, š. gemy 12 mm); i. č. 594–791/57.

3. Bronzová přezka s trnem, průvlečkou a čtvercovitou destičkou z plechu se dvěma nýtky. Rámeček ve tvaru písmene „D“ a šiték průvlečky jsou zdobeny vrubořezem; i. č. 594–793/57.

Lit.: v úplnosti nepublikováno; POULÍK 1975, tab. 49: 1, 1a; STLOUKAL 1967, 298; DEKAN 1976, obr. 111 a 112; FREL 1966, 264.

hrob III/437

Asi 0,5 m severně od baziliky (sektor III). Dítě, 3–4 roky. Kostra nekompletní (chybí lebka aj. kosti). U levé pánevní kosti ležely 3 ptáčkovité záponky (1–3), železný nožik a stříbrný gombík, u chodidel (?) železné ostruhy, ke každé patřila železná přezka a nákončí.

1.–3. Bronzové záponky ve tvaru jednotlivých stylizovaných ptáčků; i. č. 594–793/57.

Lit.: nepublikováno; STLOUKAL 1967, 298.

hrob III/505

Asi 2,5 m jižně od baziliky (sektor IV). Žena, 20–30 let. U krku a klíčních kostí ležely dva stříbrné a dva zlaté gombíky, u lebky a na krku tři zlaté a čtyři stříbrné náušnice, u levého chodidla dva stříbrné gombíky. Vně horní části pravé stehenní kosti nákončí (1), v oblasti pánve a kyčlí tři železné nože.

1. Stříbrné pozlacené nákončí ve tvaru knihy, její hřbet je rozdělen na pět políček lemovaných filigránem. Filigrán tvoří také obvod celé rubní i lícni strany nákončí, na nichž je do tvaru písmene „X“ rozmístěno po pěti kruhových pukličkách (39 x 28 mm); i. č. 594–1125/57.

Lit.: v úplnosti nepublikováno; POULÍK 1959, tab. IX: 1; 1975, 124, tab. 5; DEKAN 1976, obr. 110; STLOUKAL 1967, 300.

hrob III/580

Hrobka XVI uvnitř hlavní lodi baziliky, kostra chybí (dochovala se pouze loketní kost). Poloha většiny milodarů není přesně určena. Po levé straně (?) zmizelý kostry ležel dlouhý železný předmět (meč?), u jehož konce byly zbytky koženého pásu s nákončím (1) a přezkou (2), nedaleko také průvlečka (3). Dále se v hrobě nacházela železná dýka s ozdobnou hlavicí, nůž, sekera, zlatý gombík, vědérko, kování rakve, ocílka, křesadlo, břitva a pozlacený měděný plech (zbytky knižní vazby?).

1. Stříbrné pozlacené nákončí jazykovitého tvaru s liliovým křždem vyrytým na lici (d. 24, š. 17 mm); i. č. 594–3002/57.

2. Stříbrná pozlacená přezka se stopami zlacení, skládá se z oválného rámečku zdobeného vybíjenými kolky ve tvaru širokého písmene „V“ a z trnu (š. 27, d. 20 mm); i. č. 594–3002/57.

3. Pozlacená bronzová průvlečka se štítkem, na němž je vyrytý křž (rozměry štítku: d. 23, š. 17 mm); i. č. 594–1617/57.

Lit.: KLANICA 1994, 30, obr. 9.

hrob VI/50

Asi 1 m jižně od 6. kostela. Muž, 30–40 let. Na posledním bederním obratli přezka (1) a ptáčkovitá záponka (2), na levé kyčli obdobná záponka (3) s nákončím (4). Pod pravou částí pánve bronzový tyčinkovitý předmět. U chodidel dvě bronzové pozlacené ostruhy, nad nártem pravé nohy přezka s průvlečkou a nákončí (z řemínků ostruh), vše opět z pozlaceného bronzu.

1. Bronzová pozlacená přezka, její oválný rámeček je členěn dvojími příčnými žeběrky, mezi nimiž jsou plastické ondřejské křže (d. 38, š. 36 mm); i. č. 594–583/60.

2.–3. Dvě bronzové pozlacené záponky ve tvaru dvojic ptáčků s rytými liniemi znázorňujícími pěti. Na spodní straně každé záponky jsou čtyři vertikální poutka, jejichž dirkami je provlečen drátek. Jedna záponka je vespod ještě opatřena jakousi „průvlečkou“ (d. 26 mm); i. č. 594–585/60, 594–586/60.

4. Bronzové pozlacené nákončí jazykovitého tvaru. V horní části je zářez pro čtyři nýtky. Vlastní plocha nákončí je lemována drobnou plastickou klikátkou a vyplněna čtyřmi dvojitými plastickými žebry, z nichž dvě jsou přerušena ondřejskými křži a další dvě žebra prohnutého tvaru jsou přerušena dvěma kolnými plastickými žebry (d. 30, š. 25 mm); i. č. 594–584/60.

Lit.: POULÍK 1963, 143, obr. 16, tab. XVI, XVII.

hrob VI/70

2,5 m severně od 6. kostela. Dítě, 3–4 roky. Celá levá část kostry chyběla. Nad levou částí pánve nákončí (1), na pravé pánevní kosti přezka (2). Těsně u nákončí dva stříbrné gombíky, jeden pozlacený gombík nalezen v zásypu a podobný stříbrný u dolní čelisti. Na nohou malé železné ostruhy a zlomky k nim příslušejících železných přezek, průvleček a nákončí. Pod levou kyčlí železný nožík, v rohu jámy fragment železné ostruhy.

1. Bronzové pozlacené nákončí pásu ve tvaru protáhlého pětiúhelníka. V týlu tři nýty lemované filigránovým drátkem. Plochu nákončí zdobí pletencový ornament provedený vrubořezem, uprostřed je plastická rozeta; i. č. 594–608/60.

2. Bronzová pozlacená přezka a čtvercovou plechovou destičkou se dvěma nýty. Rámeček sestává ze dvou polovin, z nichž každá je na obou koncích zdobena dozadu otočenými plastickými zvířecími (ptačími) hlavičkami; i. č. 594–609/60.

Lit.: POULÍK 1963, 148, obr. 17: 1–5, 7–9, tab. XIX dole.

Pozn.: U přezky a nákončí na obr. 17: 1–2 je uvedeno měřítko 1:5, což je evidentně tisková chyba. Navíc u obou udává J. Pouлік (1963, 149) délku 31 mm, i když nejsou stejně dlouhé. Podle tab. XIX dole by měla být skutečná délka nákončí přibližně 38 mm a délka přezky 44 mm (?).

hrob 1735 (poloha Kostelisko)

Čtverec -19–20/+60. Muž, ?. Kostra špatně dochována. U pravého boku železná sekera, u levého boku zavírací nůž (břitva), mezi horními částmi stehenních kostí dvě nákončí ve tvaru knihy (1–2), třetí podobné nákončí na pánvi (3); u chodidel (?) železné ostruhy, ke každé patřila přezka a nákončí.

1. Nákončí ve tvaru knihy vyrobené z pozlaceného měděného plechu; hřbet knihy je rozdělen filigránem na šest políček, lící strana je filigránem rozdělena na čtyři čtvercová pole a je ní ve tvaru písmene „X“ rozmístěno pět modrých skleněných oček; na rubu je vyveden rytý vegetabilní ornament na puncovaném pozadí (39 x 35 mm); i. č. 594–2884/86.

2. Takřka identické nákončí; i. č. 594–2885/86.

3. Podobné nákončí, které se odlišuje jen výzdobou lící strany, kde jsou pouze tři modrá skleněná očka a drátky filigránu ve tvaru osmiček; i. č. 594–2887/86.

Lit.: v úplnosti nepublikováno; KLANICA 1989, 50; WIECZOREK – HINZ 2000, 233, 234.

MODRÁ, okr. Uherské Hradiště. Trať „U božího syna“**hrob 22**

6 m jižně od kostela. Muž, 30 let. U pravé pánevní kosti železný nůž, k jeho hrotu přiléhalo nákončí (1). Po celé vnější straně pravého stehna se rýsoval tmavý pruh, v němž se nacházelo jiné nákončí (2), přezka (3), průvlečka (4), tři záponky (5–7) a drobné nákončí (8). U chodidel dvě železné ostruhy s dvojicemi drobných železných přezek, průvleček a nákončí.

1. Bronzové pozlacené nákončí avarského typu. Má protáhlý zaoblený tvar a v týlu vybíhá ve dva rozštěpené jazykovité výběžky s otvorem pro nýtek. Široký okraj nákončí s vegetabilním ornamentem lemuje prolamanou střední část s mírně lomenými oblouky, složenými z lístků (d. 55, š. 20, v. 7 mm).

2. Bronzové pozlacené nákončí jazykovitého tvaru složené ze dvou destiček. V týlu je pět nýtků ovinutých filigránovým drátkem. Lící stranu zdobí vrubořezem provedené čtyři dvojice úponek vycházejících ze společného středu (d. 41, š. 25 mm).

3. Železná přezka s rámečkem ve tvaru písmene „D“ (d. 41, š. 26 mm).

4. Železná průvlečka s odlomeným rámečkem a se štítkem kosočtvercového tvaru (d. 22, š. štítku 16 mm).

5.–7. Tři železné záponky ve tvaru srdcovité destičky, jejímž středem probíhá na lící straně plastické žebérko končící krátkým lomeným trnem (d. 20, š. 15 mm).

8. Železná nákončí jazykovitého tvaru se dvěma nýtky v týlu (d. 20, š. 15 mm).

Lit.: HRUBÝ – HOCHMANOVÁ – PAVELČÍK 1955, 74, tab. XXIV, XXV.

RAJHRADICE, okr. Brno-venkov**hrob 323**

Muž, ?. V pánevní oblasti nalezena přezka (1), nákončí (2) a železný nůž.

1. Bronzová přezka s obdélným rámečkem, trojhranným trnem a obdélnou destičkou se dvěma nýty (d. 34, š. 32 mm).

2. Bronzové pozlacené nákončí se čtyřmi nýty v týle. Lícni strana je zdobena reliéfem ve formě dvou arkádových oblouků vybíhajících ze sloupu, jehož součástí je kříž. Celý architektonický prvek dělí výzdobné pole nákončí na tři části, každá z nich je hustě vyplněna listy. Zobrazení se dá vykládat jako Nebeský Jeruzalém. Na ploché rubní straně se vzhledem k opotřebení žádna výzdoba nedochovala (d. 37, š. 24, v. 7 mm).

Lit.: STAŇA 1984, 220, Abb. 2: 9, 10; UNGERMAN 2001a.

STARÉ MĚSTO, okr. Uherské Hradiště. Pohřebiště „Na Valách“**hrob 96/AZ**

2 m severně od kostela. Muž, věk neuveden. U pravé klíční kosti leželo honosné nákončí (1), u levé klíční kosti zbytky kožených řemenů a přezka (2), u chodidel železné ostruhy se zlomky přezek a nákončí (?).

1. Stříbrné nákončí. Lícni strana je dvěma tlustšími filigránovými drátky rozdělena na dvě poloviny, do každé z nich je zasazeno pět barevných kamenů či sklíček, mezi nimiž je granulovaná a filigránová výzdoba (smyčky). Po jednom kameni je zasazeno do dvou trojúhelníkových polí mezi oběma hlavními výzdobnými poli. V týlu je filigránovým drátkem vymezeno pět čtvercových políček, každé z nich obsahuje pět symetricky rozmístěných hlaviček nýtků podložených filigránovým drátkem. Ve skutečnosti bylo nákončí spojeno s řemenem jen třemi nýty, všechny ostatní jsou „pseudonýty“. Rubní stranu nákončí tvoří stříbrná fólie s protlačovaným vegetabilním ornamentem (d. 80, š. 50 mm).

2. Bronzová oválná přezka s trnem a ploténkou se dvěma nýty (d. 41 mm).

Lit.: HRUBÝ 1955, 198, 378, tab. 27: 6, tab. 28.

hrob 126/49

9 m severovýchodně od apsidy kostela. Dítě, 6–7 let. Z kostry se dochovaly jen zuby, u nichž byly dva stříbrné pozlacené gombiky. V místech břicha zbytky kůže, snad váček, v němž byly uloženy ořechy (?) a bronzová rolnička na řemínku přivázaném k přezce (1). Nedaleko od ní směrem k nohám leželo nákončí (2). V místech levé dlaně železná ocilka, křesací kameny, břitva, u levého boku železný nůž, u nohou keramická nádoba.

1. Obdélníková přezka z bronzového drátu opatřená zobákovitě zahnutým trnem (š. 33, d. 20 mm).

2. Stříbrné jazykovité nákončí s pěti nýty v týlu, kolem nýtů jsou prstence z měděného filigránu. Lícni strana je zdobena měděnou tautzií: celá plocha je rozdělena velkým křížem na čtyři části, z nichž dvě přiléhající k týlové straně jsou vyplněny ondřejskými kříži, druhá dvě políčka řeckými kříži (d. 38, š. 28, v. 5 mm).

Lit.: HRUBÝ 1955, 437, tab. 60: 8–9, 12–14; tab. 15: 3.

hrob 223/51

22 m severně od kostela. Muž, asi 20 let. Od úrovně jeho temene ležel podél pravé ruky železný meč, u jehož rukojeti byla přezka (1) a pod čepelí, asi uprostřed její délky, nákončí (2). U levé ruky železný nůž, u levého kolena sekera, u kolen dvě pozlacené přezky s nákončími. V místech chodidel ostruhy s dvojitými železnými přezek, průvleček a nákončí. Za nohama věderko a na pánvi a stehnech vrstva zbytků kůže a dřeva (štit?).

1. Bronzová zlacená přezka s obdélníkovým rámečkem, na obvodu doličkovaným, je opatřena plechovou čtvercovitou destičkou se dvěma nýtky (š. 30, d. 35, v. 6 mm).

2. Bronzové zlacené nákončí jazykovitého tvaru, opatřené čtyřmi nýty, zdobí ornament provedený vrubovězem v podobě svinutých hadů tvořících dva srdcovité útvary (d. 37, š. 22, v. 4 mm).

Lit.: HRUBÝ 1955, 524, tab. 80: 1–6, obr. 34: 4, 6, obr. 35: 11, 12.

LITERATURA

- BARKÓCZI, L. 1968: A 6th century cemetery from Keszthely-Fenekpuszta. AAASH 20, 275–311, Pl. LI–LXX.
- BENDA, K. 1962: Pozdně avarské nákončí z hrobu 22 v Modré u Velehradu. PA 53, 339–346.
- BENDA, K. 1966a: Mittelalterlicher Schmuck. Praha.
- BENDA, K. 1966b: Das grossmährische Kunsthandwerk. In: Grossmähren und die christliche Mission bei den Slawen. Wien, 59–65.
- BENDA, K. 1973: Mikulčický orans. PA 64, 86–104.
- CAPELLE, T. 1968: Karolingischer Schmuck in der Tschechoslowakei. SIA 16, 229–244.
- CLAUSS, G. 1976: Beobachtungen an merowingerzeitlichen Gräbern bei Hockenheim, Rhein-Neckar-Kreis. Archäologisches Korrespondenzblatt 6, 55–64.
- CLAUSS, G. 1976/77: Strumpfbänder. Ein Beitrag zur Frauentracht des 6. und 7. Jahrhunderts n. Ch. Jahrb. RGZM 23/24, 54–88.
- CORSTEN, M. 1991: Die buchförmigen Anhänger des frühen Mittelalters – Ein Beitrag zur Amulettforschung. Formvannen 86, 183–189.
- CSALLÁNY, D. 1962: Der awarische Gürtel. AAASH 14, 445–480.
- ČILINSKÁ, Z. 1966: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava.
- DAIM, F. 1996: Die vierteilige Gürtelgarnitur aus Hohenberg, Steiermark. In: Hunnen und Awarer. Reitervölker aus dem Osten. Burgenländische Landesausstellung 1996. Begleitbuch und Katalog. Eisenstadt, 325–326.
- DEKAN, J. 1976: Velká Morava. Doba a umenie. Bratislava.
- DENKSTEIN, V. 1961: K ikonografii mikulčického nákončí. PA 52, 506–514.
- DIENES, I. 1959: A Perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? (Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel der landnehmenden Ungarn aus?). Archaeologiai Értesítő 86, 145–158.
- DOSTÁL, B. 1966: Slovanská pohřebišťe ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- DOSTÁL, B. 1970: Břeclav-Pohansko v roce 1968. PV 1968, 40–43.
- DOSTÁL, B. 1981: Duté trojčipé parohové předměty v raném středověku. SPFFBU E 26, 43–58.
- DOSTÁL, B. 1993: K sídlištní keramice blatnicko-mikulčického horizontu. SPFFBU E 38, 59–90.
- DOSTÁL, B. 1994: Keramika z hrobů u kostela v Břeclavi-Pohansku. Jižní Morava roč. 30, sv. 33, 7–24.
- FRAENKEL-SCHOORL, N. 1978: Carolingian jewellery with plant ornament. BROB 28, 345–397.
- FRANCE-LANLORD, A. 1961: Die Gürtelgarnitur von Saint-Quentin. Germania 39, 412–420.
- FREL, J. 1966: Podobizna Feidia nalezená v Československu. Umění 14, 263–269.
- FREMERSDORF, F. 1941/42: Zwei wichtige Frankengräber aus Köln. Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst (IPEK) 15/16, 124–139.
- GABRIEL, I. 1988: Hof- und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut im Spiegel der Kleinfunde von Starigrad/Oldenburger. Ber. RGK 69, 103–291.
- GARAM, É. 2001: Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. Monumenta avarorum archaeologica 5, Budapest.
- GUSSMANN, S. 1994: Herstellungstechnisch-typologische Untersuchungen an tauschierten Metallarbeiten. In: Menghin, W. (Hrsg.), Tauschierarbeiten der Merowingerzeit. Kunst und Technik. Museum für Vor- und Frühgeschichte, Bestandskataloge Band 2. Berlin, 105–158.
- HEINDEL, I. 1990: Riemen- und Gürtelteile im westslawischen Siedlungsgebiet. Berlin.
- HESSEN, O. von 1974: Byzantinische Schnallen aus Sardinien im Museo Archeologico zu Turin. In: Kossack, G. – Ulbert, G. (Hrsg.), Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag, Teil II, Frühmittelalter. München, 545–557.
- HOCHMANOVÁ-VÁVROVÁ, V. 1962: Velkomoravské pohřebišťe ve Starém Městě „Na Valách“. Výzkum v letech 1957–1959. ČMM 47, 201–270.
- HOŠEK, R. 1965: Vestiges de croyances préchrétiennes dans les monuments archéologiques grand-moraves. SPFFBU E 10, 253–256.
- HRUBÝ, V. 1950: Meče v staroslovanských hrobech na Moravě. ČMM 35, 308–318.
- HRUBÝ, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebišťe „Na Valách“. Praha.

- HRUBÝ, V. – HOCHMANOVÁ, V. – PAVELČÍK, J. 1955: Kostel a pohřebiště z doby velkomoravské na Modré u Velehradu. ČMM 40, 42–126.
- HUBERT, J. – PORCHER, J. – VOLBACH, W. F. 1969: Die Kunst der Karolinger. Von Karl dem Grossen bis zum Ausgang des 9. Jahrhunderts. München.
- CHARVÁT, P. 2001: Kult krve Páně na Velké Moravě. In: Marginalia historica IV, 1999. Sborník Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Praha, 63–72.
- KALOUSEK, F. 1971: Břeclav-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.
- KAVÁNOVÁ, B. 1982: Slovanské pohřebiště v Mutěnicích. AR 34, 504–520.
- KLANICA, Z. 1970: Symbolika velkomoravských ozdob. SbNM 24, řada A – historie, 73–79, tab. XV a XVI.
- KLANICA, Z. 1974: Práce klenotníků na slovanských hradištích. Studie AŮB 2/6, Brno.
- KLANICA, Z. 1978: Předběžná zpráva o 2. sezóně výzkumu v Mutěnicích (okr. Hodonín). PV 1976, 59–61.
- KLANICA, Z. 1986: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha.
- KLANICA, Z. 1989: Vorbericht über die Forschungsergebnisse in Mikulčice für das Jahr 1986. PV 1986, 50.
- KLANICA, Z. 1993: Mutěnice – slavjanskoje poselenie 7.–10. v. In: Actes du XIIe Congres international des sciences préhistoriques et protohistoriques Bratislava 1991. Bratislava, 83–91.
- KLANICA, Z. 1994: Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje. Praha.
- KLANICA, Z. 1996: Křesťanství a pohanství staré Moravy. In: Marsina, R. – Ruttkay, A. (ed.): Svätopluk 894–1994. Nitra, 93–137.
- KOVRIG, I. 1963: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattayán. Archaeologia Hungarica, Series Nova XL, Budapest.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z. 1963: Příspěvek k vývoji lidového šperku 10. stol. v Čechách. PA 54, 87–113.
- LÁSZLÓ, G. 1955: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. Budapest.
- MADYDA-LEGUTKO, R. 1990: Doppeldornschnallen mit rechteckigem Rahmen im europäischen Barbaricum. Germania 68, 551–585.
- MANN, A. B. 1993: Vartovanie pri mŕtvych u Rómov na Slovensku. In: Krekovič, E. (ed.), Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava, 81–88.
- MENGHIN, W. 1994: Ferro splendeo opus argento. Der Silberglanz der Merowingerzeit. In: Menghin, W. (Hrsg.), Tauschierarbeiten der Merowingerzeit. Kunst und Technik. Museum für Vor- und Frühgeschichte, Bestandskataloge Band 2. Berlin, 9–32.
- MOOSBRUGGER-LEU, R. 1971: Die Schweiz zur Merowingerzeit. Die archäologische Hinterlassenschaft der Romanen, Burgunder und Alamannen, Band A, B. Bern.
- NEUFFER, E. M. 1972: Der Reihengräberfriedhof von Donzdorf (Kr. Göppingen). Stuttgart.
- NIEDERLE, L. 1913: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů I/2. Praha.
- POULÍK, J. 1948–50: Jižní Morava – země dávných Slovanů. Brno.
- POULÍK, J. 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic I. Zpráva za r. 1954–1956. PA 48, 241–338.
- POULÍK, J. 1959: The Latest Archaeological Discoveries from the Period of the Great Moravian Empire. Historica I. Praha, 7–70.
- POULÍK, J. 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
- POULÍK, J. 1968–70: Beziehungen Grossmährens zu den europäischen Kulturgebieten. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 38, 124–144.
- POULÍK, J. 1970: Doklady o křesťanství v Mikulčicích. SbNM 24, řada A – historie, 139–144.
- POULÍK, J. 1973: Die Kontakte Altmährens mit dem karolingischen Bereich. In: Berichte über den II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie, Band II. Berlin, 135–142.
- POULÍK, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- POULÍK, J. 1985: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě. In: Poulík, J. – Chropovský, B. (ed.), Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha – Bratislava, 9–80.
- PROFANTOVÁ, N. 1997: Blatnicko-mikulčický horizont v Čechách – současný stav a problémy. In: Wachowski, K. (ed.), Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska. Wrocław, 85–94.

- REJHOLCOVÁ, M. 1995: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Katalóg. Nitra.
- SIEGMUND, F. 1996: Kleidung und Bewaffnung der Männer im östlichen Frankenreich. In: Die Franken – Wegbereiter Europas, Band II. Mainz, 691–706.
- SCHLEGEL, O. 1999: Den Gürtel enger schnallen. Der Verschluß von frühmittelalterlichen Gürteln mit Schilddornschnallen im Experiment. In: Experimentelle archäologie – Bilanz 1998. Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland, Beiheft 24 (Symposium in Oerlinghausen 1997). Oldenburg, 103–108.
- SCHULZE-DÖRRLAMM, M. 1993: Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts. Jahrb. RGZM 40, 557–620.
- STAŇA, Ā. 1984: Einige Fremdelemente in der materiellen Kultur der Brunner Gegend im 9. Jahrhundert. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert. Nitra, 217–223.
- STLOUKAL, M. 1963: První pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. PA 54, 114–140.
- STLOUKAL, M. 1967: Druhé pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Antropologický rozbor koster z pohřebiště u trojlodního kostela. PA 58, 272–319.
- STLOUKAL, M. 1982: Slovanské kostry z Mutěnic, okr. Hodonín. AR 34, 520–521.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 2000: K otázke významu predmetu ako amuletu. SPFFBU M 5, 113–118.
- TŘEŠTÍK, D. 1987: Pád Velké Moravy. In: Typologie raně feudálních slovanských států. Praha, 27–76.
- TŘEŠTÍK, D. 2001: Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871. Praha.
- UNGERMAN, Š. 1999: Velkomoravské hroby s opasky. Rkp. dipl. práce. Brno.
- UNGERMAN, Š. 2001a: Poznámka k velkomoravskému nákončí z Rajhradice (okr. Brno-venkov). SPFFBU M 6, 167–176.
- UNGERMAN, Š. 2001b: Ikonografie velkomoravských nákončů a symbolika opasku v raném středověku. Listy filologické CXXIV, 223–258.
- WACHOWSKI, K. 1992: Kultura karolińska a Słowiańszczyzna Zachodnia. Studia archeologiczne XXIII. Wrocław.
- WAMERS, E. 1981: Ein karolingischer Prunkbeschlagn aus dem Römisch-Germanischen Museum, Köln. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 9, 91–128.
- WERNER, J. 1977a: Die Gräber aus der Krypta-Grabung 1961/1962. In: Werner, J. (Hrsg.), Die Ausgrabungen in St. Ulrich und Afra in Augsburg 1961–1968. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 23, 141–189.
- WERNER, J. 1977b: Zu den Knochenschnallen und den Reliquarschnallen des 6. Jahrhunderts. In: Werner, J. (Hrsg.), Die Ausgrabungen in St. Ulrich und Afra in Augsburg 1961–1968. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 23, 275–351.
- WERNER, J. 1988: Eine goldene byzantinische Gürtelschnalle in der Prähistorischen Staatssammlung München. Motive des Physiologus auf byzantinischen Schnallen des 6.–7. Jahrhunderts. Bayerische Vorgeschichtsblätter 53, 301–308.
- WIECZOREK, A. – HINZ, H.–M. (Hrsg.) 2000: Europas Mitte um 1000, Katalog. Stuttgart, 231–235.
- YPEY, J. 1969: Zur Tragweise frühfränkischer Gürtelgarnituren auf Grund niederländischer Befunde. BROB 19, 89–127.

DIE KONSTRUKTIONSMERKMALE DER PRUNKVOLLEN GROBMÄHRISCHEN GÜRTELGARNITUREN

Ziel dieses Artikels ist es, die Konstruktion der großmährischen Prunkgarnituren zu beschreiben und zu analysieren. Es handelt sich um Gürtel, deren Riemenzungen aus Silberblech oder vergoldeter Bronze gefertigt und mit Granulation, Kerbschnitt, Niello, Halbedelstein- bzw. Glas- einlagen usw. geschmückt wurden. Die Zusammensetzung dieser Gürtel ist sehr einfach: Riemen, Schnalle und Riemenzunge, andere Beschläge gibt es hier nicht (eine Ausnahme bildet der Gürtel vom Grab 100 bei der 2. Kirche in Mikulčice, der drei helmförmige Beschläge besitzt). Vom Gesichtspunkt der „Homogenität“ aus kann man zwei Arten von Garnituren unterscheiden: die „echten“ Garnituren (alle Teile sind in gleicher Weise geschmückt und aus den gleichen Materialien gefertigt; diese Garnituren haben keine Riemenschlaufen) und sekundär montierte Garnituren. Diese sind relativ häufig, sie verraten sich durch Heterogenität der einzelnen Beschläge (z. B. die bronzene Dornschnalle mit Riemen Schlaufe und zwei silbernen Riemenzungen im Grab 433 bei 3. Kirche in Mikulčice) oder durch die Tatsache, dass man die Riemenzunge nicht durch den Schnallenbügel ziehen kann (Grab 96/AZ in Staré Město). Es ist anzunehmen, dass die letztgenannte Garnitur nach dem Vorbild eines altmagyarischen Gürteltyps gefertigt (Abb. 1) oder nur für das Begräbnis montiert wurde (die Unbrauchbarkeit des Gürtels sollte die Rückkehr des Toten zu den Lebenden verhindern?; etwas Ähnliches ist bei den Awaren belegt). Bei Prunkgarnituren gibt es zwei Arten von Schnallen: Dornschnallen und Schnallen ohne Dorn, die man mittels vogelförmigen Gürtelhaken schloss, die direkt am Riemen befestigt waren. Die Gürtelschnallen mit diesen Haken waren eine „Mode“, die für Mikulčice typisch war, anderswo hat sie sich praktisch nicht durchgesetzt. Ihre Herkunft ist bisher unklar, es könnte sich um eine einheimische Innovation handeln. Die Ansicht von K. Wachowski (1992, 54), dass beide Schnallentypen verschiedene Sozialgruppen repräsentieren (erstrangige Krieger bzw. Kleriker), kann nicht bestätigt werden. Die vogelförmige Gürtelhaken wurden am Riemen durch Stegösen befestigt. Diese Befestigungsart von Gürtelbeschlägen hat sich ursprünglich vom Mittelmeergebiet her verbreitet, in das großmährische Milieu gelangte sie wahrscheinlich durch karolingischen Einfluss (vgl. karolingische Gürtelgarnitur von Marsum). Das Aussehen der Lederriemen kann man nur indirekt bestimmen, wahrscheinlich wurden sie gefärbt, mit Stickerei geschmückt und mit Futter versehen. Die Breite der Gürtel bewegte sich zwischen 2 und 4 cm, die gleiche Breite ist auch bei den karolingischen Gürteln belegt. Es ist interessant, dass zwischen den Gürteln der erwachsenen Männer und der kleinen Jungen (3–8 Jahre alt) kein deutlicher Unterschied existiert. Die Frauen trugen solche Prunkgürtel nicht. Die buchförmigen Riemenzungen stammen von einem Sondertyp des Gürtels ohne Schnalle, die daher auf eine andere Weise geschlossen worden sein müssen, z. B. durch Verknotung. Bisher sind nur zwei Gräber mit solchen Gürteln bekannt (Nr. 505 und 1735 von Mikulčice; Grab 253 von Břeclav-Pohansko kann nicht in diese Gruppe eingereiht werden – vgl. Bemerkung 8). Man kann nicht bestätigen, dass die „Buchriemenzungen“ eine „politische“ Symbolik beinhalteten, wie D. Třeščík (2001, 202–206) meinte. Es handelt sich auch nicht um eine originäre mährische Schöpfung, weil ältere buchförmige Anhänger existieren, die die Funktion christlicher Amulette hatten (CORSTEN 1991). Diese Gürtel machen auf die Tatsache aufmerksam, dass es im frühen Mittelalter Gürtel ohne Schnallen und ohne weitere Beschläge (nur aus Stoff oder Leder gefertigt) gab, die bei unseren Bodenverhältnissen kaum unmittelbar nachgewiesen werden können, aber deren Verbreitung bei den Slawen in der Vergangenheit bezeugt ist.

